

„Szkoła bez przemocy”

program społeczny
– przewodnik po dobrych praktykach

Ewa Czerniewska-Koruba

Kazimierz Koruba

media
regionalne

GRUPA WYDAWICZA
polskapresse

media
regionalne

Organizatorzy Programu:

w trosce o nowe pokolenia

Koordinator Programu:

profile sp. z o.o.

Warszawa, listopad 2007

ISBN .....

Opracowanie graficzne, przygotowanie do druku: ampress

Druk: FORTE, Janki 05-090, ul. Godebskiego 53

„Szkoła bez przemocy”

program społeczny
– przewodnik po dobrych praktykach

Wstęp	3
1. O programie	4
2. Agresja i przemoc w szkole	6
2.1. Agresja a przemoc	7
2.2. Przyczyny agresji i przemocy uczniów	7
2.2.1. Czynniki biologiczne	7
2.2.2. Wpływ środowiska rodzinnego	7
2.2.3. Wpływ grupy rówieśniczej	8
2.2.4. Wpływ środowiska szkolnego	8
2.3. Formy agresji i przemocy szkolnej	9
2.4. Skutki przemocy	10
2.5. Rozpoznawanie ofiar i sprawców przemocy	11
3. Rozwiązywanie problemów agresji i przemocy w szkole – dobre praktyki	13
3.1. Warunki wdrażania dobrych praktyk	13
3.2. Systemowe podejście jako warunek wdrażania dobrych praktyk	16
3.3. Rodzaje i formy dobrych praktyk	17
3.3.1. Działania realizowane na terenie całej szkoły	19
3.3.2. Działania realizowane na poziomie klasy	45
3.3.3. Działania na poziomie jednostki	50
Literatura	59

Szanowni Państwo,

Program „Szkoła bez przemocy” prowadzimy od wiosny 2006 roku. W ubiegłym roku szkolnym dzięki zaangażowaniu ponad 3 000 szkół z całej Polski udało nam się pokazać niezwykłą aktywność nauczycieli, uczniów i rodziców w podejmowaniu działań przeciw przemocy i agresji.

W październiku rozpoczęliśmy drugą edycję naszego Programu. Przyłączyło się do nas prawie 5 000 szkół. W nowym roku szkolnym będziemy koncentrowali się na budowaniu społeczności szkolnych, których aktywizacja jest kluczowa dla przeciwdziałania przemocy i agresji w szkole.

Oddajemy w Państwa ręce broszurę Programu społecznego „Szkoła bez przemocy” – przewodnik po dobrych praktykach. Zebrane w poprzedniej edycji Programu doświadczenia pragniemy przedstawić Państwu jako zbiór działań, które polecamy Państwu do realizacji w szkołach.

W broszurze znajdziecie również Państwo podstawowe informacje o przemocy i agresji oraz praktyczne porady jak tym zjawiskom przeciwdziałać.

Liczymy, że wspólnie uda nam się zmniejszyć skalę przemocy i agresji w szkołach.

Życzymy miłej lektury,

*Organizatorzy Programu
„Szkoła bez przemocy”*

I. O PROGRAMIE

Program społeczny „Szkoła bez przemocy” jest prowadzony od wiosny 2006 roku przez dzienniki regionalne Polskapresse i Mediów Regionalnych oraz Fundację Grupy TP.

Program został przygotowany w odpowiedzi na narastający poziom przemocy i agresji w polskich szkołach. Jego zadaniem jest uświadomienie problemu przemocy oraz zapewnienie szkołom narzędzi oraz wsparcia w walce z tym zjawiskiem. W ramach Programu podejmowane są działania, które nakierowane są na dostarczanie informacji na temat sytuacji w polskich szkołach, a tym samym zwiększanie świadomości powszechności występowania zjawiska przemocy i agresji.

Na łamach dzienników regionalnych prowadzona jest kampania uświadamiająca, która ma na celu podniesienie wrażliwości opinii społecznej na problem przemocy w szkole i promowanie wśród wszystkich uczestników systemu szkolnego – uczniów, nauczycieli i rodziców – postawy aktywnej niezgody na przemoc. Dzienniki opisują pozytywne przykłady działań podejmowanych przez polskie szkoły, na bazie których powstaje baza dobrych praktyk, która jest promowana poprzez dzienniki i stronę Internetową Programu.

Program ma za zadanie zwiększać społeczne zaangażowanie różnych środowisk w przeciwdziałanie przemocy w szkole - nie tylko uczniów i nauczycieli, ale też rodziców, organizacji społecznych i instytucji publicznych.

Do drugiej edycji Programu, która rozpoczęła się w październiku 2007 zgłosiło się prawie 5 000 szkół, co stanowi 15% szkół w Polsce. W pierwszej edycji w Programie udział wzięło ponad 3 000 szkół.

Program jest realizowany pod Honorowym Patronatem Prezydenta RP Lecha Kaczyńskiego. Ambasadorem programu jest wybitna aktorka Gabriela Kownacka.

Motywnym przewodnim drugiej edycji Programu jest budowanie społeczności szkolnych i aktywizowanie wszystkich jej uczestników do wspólnych działań. Podstawowym narzędziem Programu jest Kodeks „Szkoły bez przemocy”, który określa standardy, jakie powinna spełniać szkoła działająca na rzecz ograniczenia przemocy na swoim terenie. Został on opracowany przy współpracy Rady Programu. Przestrzeganie Kodeksu jest obowiązkowe dla szkół biorących udział w Programie.

Jednym z przedsięwzięć, które ma wspierać budowanie społeczności szkolnych będzie program grantowy skierowany do nauczycieli, uczniów i ich rodziców. Najlepsze pomysły otrzymają dotacje na realizację projektów - łączna kwota dotacji dla szkół to 400 000 złotych. Obszary tematyczne dla projektów to: kultura i sztuka, tolerancja i integracja, nasz region, edukacja z Internetem i sport.

W ramach tegorocznej edycji Programu nauczyciele będą mogli wziąć udział w warsztatach dotyczących przeciwdziałania przemocy w szkołach, a w 300 placówkach przeprowadzone zostaną audyty występowania przemocy i agresji. W marcu 2008 zostanie opublikowany Raport Roczny Programu oparty o wyniki audytów i dobre praktyki szkół uczestniczących w Programie.

Z inicjatywy Organizatorów 2 czerwca będzie dniem wyrażenia przez społeczność Szkolną, rodziców, a także wszystkich, którym ta idea jest bliska, sprzeciwu wobec przemocy i agresji w szkołach. Mamy nadzieję, że jako liderzy społeczności będziecie Państwo zachwycali wszystkich do przyłączenia się do tej Akcji. Chcielibyśmy by „Dzień szkoły bez przemocy” na stałe wpisał się w kalendarz wydarzeń szkolnych.

Program prowadzony jest na łamach następujących dzienników:

Dolnośląskie	POLSKA Gazeta Wrocławska
Kujawsko-pomorskie	Gazeta Pomorska
Lubelskie	Dziennik Wschodni
Lubuskie	Gazeta Lubuska
Łódzkie	POLSKA Dziennik Łódzki, Express Ilustrowany
Małopolskie	POLSKA Gazeta Krakowska
Mazowieckie	Tygodnik Ostrołęcki, Dziennik POLSKA
Opolskie	Nowa Trybuna Opolska
Podkarpackie	Nowiny - Gazeta Codzienna
Podlaskie	Gazeta Współczesna, Kurier Poranny
Pomorskie	POLSKA Dziennik Bałtycki
Śląskie	POLSKA Dziennik Zachodni
Świętokrzyskie	Echo Dnia
Wielkopolskie	POLSKA Głos Wielkopolski
Zachodniopomorskie	Głos Dziennik Pomorza

Na łamach dzienników pojawiają się materiały o Programie oraz szkołach biorących w nim udział. W ubiegłym roku szkolnym takich artykułów powstało ponad 2 000.

Radę Programu „Szkoła bez przemocy” tworzą: Joanna Pilcicka, Prezes Mediów Regionalnych, Dorota Stanek, Prezes Polskapresse, Danuta Kowalska, Prezes Zarządu Fundacji Grupy TP, dr hab. Anna Giza-Poleszczuk, socjolog, Ewa Czemieszewska, psycholog ze Stowarzyszenia Psychoprofilaktyki Szkolnej „Spójrz Inaczej”, prof. Janusz Czapiński, psycholog, oraz Jacek Michałowski, psycholog, dyrektor programowy Polsko-Amerykańskiej Fundacji Wolności.

Więcej informacji: www.szkolabezprzemocy.pl

2. AGRESJA I PRZEMOC W SZKOLE

2.1. Agresja a przemoc

Przemoc stanowi szczególną formę zachowań agresywnych. Pojęcia „agresja” i „przemoc” często używane są zamiennie; te zjawiska bywają też trudne do odróżnienia w praktyce.

Agresję definiuje się najczęściej jako świadome, zamierzone działanie, mające na celu wyrządzenie komuś szeroko rozumianej szkody – fizycznej, psychicznej lub materialnej. Jej charakterystyczną cechą jest używanie przez kogoś siły fizycznej lub presji psychicznej wobec osoby o zbliżonych możliwościach, mającej zdolność skutecznej obrony.

Zachowania agresywne zdarzają się wszystkim ludziom, ale najczęściej bywają jednorazowe bądź incydentalne. Charakterystyczną cechą agresji jest więc to, że jej sprawca i ofiara nie pozostają nimi na zawsze, często „zamieniając się” swoimi rolami.

Agresja może być związana z uczuciem złości i stanowić jeden ze sposobów jej wyrażania. Jednak złość to nie to samo, co agresja. Złość jest naturalnym uczuciem, które można wyrażać na różne sposoby, również konstruktywnie, np. rozmawiając z kimś na ten temat, podejmując próby rozwiązania konfliktowej sytuacji itp.

W szczególnych warunkach agresja może przeradzać się w przemoc. Przemoc to wykorzystanie swojej przewagi nad drugim człowiekiem (fizycznej, emocjonalnej, społecznej, duchowej). Mamy z nią do czynienia wówczas, gdy osoba słabsza (ofiara) poddana jest przez dłuższy czas negatywnym działaniom osoby lub grupy osób silniejszych (sprawcy przemocy).

Odróżnienie agresji od przemocy bywa trudne. Najczęściej przyjmuje się następujące kryteria, pozwalające na stwierdzenie, że mamy do czynienia z przemocą:

- istnienie nierównowagi sił pomiędzy sprawcą a ofiarą,
- długofalowy charakter zjawiska (w odróżnieniu od incydentalnego),
- cykliczność zachowań (okresy nasilenia się zachowań agresywnych na przemian z okresami względnego spokoju)
- występowanie „sztynnych” ról – sprawcy, ofiary i świadka (w odróżnieniu od agresji osoby te nie „zamieniają się” rolami).

Przemocy towarzyszy zazwyczaj niska świadomość istoty problemu, cechująca wszystkich jej uczestników. To oznaczać może na przykład, iż sprawca nie jest świadomy tego, że przezywając lub stosując „fałę” robi komuś krzywdę, ofiara może nie być świadoma, że wykluczenie jej z grupy to przemoc i może obwiniać o to siebie samą, a świadkowie,

obserwując wydarzenia, mogą nie wiedzieć, że mają do czynienia z przemocą lub mogą mieć trudności z jednoznaczną oceną tego zjawiska.

Przemoc może stać się formą uzależnienia, jeśli zachowanie takie jest stosowane jako rozładowania napięcia emocjonalnego, ponieważ jej sprawcy doznają wtedy wyraźnej ulgi i dlatego powtarzają podobne zachowania. Między innymi z tego względu przemoc sama się nie kończy – potrzebna jest interwencja z zewnątrz.

2.2. Przyczyny agresji i przemocy uczniów

Wiele osób zadaje sobie pytanie, dlaczego niektórzy uczniowie częściej niż inni zachowują się agresywnie lub stosują przemoc. Mechanizmów i przyczyn tego zjawiska można szukać w kilku obszarach.

2.2.1. Czynniki biologiczne

Wyróżnia się kilka czynników biologicznych, które mogą mieć związek z poziomem agresji. Zaliczamy do nich m.in.:

- Czynniki temperamentalne – dziecko o „gorącym” temperamencie jest bardziej narażone na wytworzenie u siebie wzorca agresywnych zachowań.
- Wysoki poziom hormonów, zwłaszcza testosteronu u chłopców.
- Zaburzona dynamika przebiegu procesów nerwowych (przejawiająca się w postaci nadpobudliwości psychoruchowej), która wiąże się m.in. ze wzmoczoną aktywnością dziecka i problemami w kontrolowaniu swojego zachowania.

Pomimo tego, że opisane czynniki mogą nasilać agresję, nie należy ich jednak postrzegać jako głównych przyczyn takich zachowań u dzieci.

2.2.2. Wpływ środowiska rodzinnego

Wielu przyczyn agresji dziecka upatruje się w jego pierwszym środowisku wychowawczym, jakim jest rodzina; rodzice często są wręcz obwiniani o takie zachowania swoich dzieci. Badania wskazują na negatywny wpływ trzech następujących czynników rodzinnych:

- Brak ciepła i zaangażowania w sprawy dziecka ze strony głównego opiekuna (najczęściej matki).

Nadmierny dystans uczuciowy, chłód i brak bliskiego kontaktu z dzieckiem – szczególnie w pierwszych latach jego życia – mogą wpływać na późniejszy brak empatii w kontaktach z ludźmi i jego wrogie nastawienie do otoczenia, co stanowi ryzyko zachowań agresywnych.

- Przyzwalająca i tolerancyjna postawa wobec dziecka, szczególnie wobec jego zachowań agresywnych w stosunku do otoczenia, często połączona z brakiem jasnych norm wobec dopuszczalności agresji.

Takie wychowanie często nazywane bywa „beztresowym”, chociaż w istocie jest dla dziecka bardzo stresujące. Pozwalanie dziecku na agresję, całkowity brak reakcji rodziców lub brak jednoznacznej reakcji w przypadku agresywnych zachowań wobec otoczenia, powodują ich utrwalanie się.

- Brutalne, agresywne zachowanie rodzica.

Agresja jest zachowaniem, którego można się nauczyć poprzez obserwację lub bycie obiektem takich zachowań. Dzieci, które są traktowane agresywnie przez swoich rodziców, podobnie zachowują się wobec swoich rówieśników (szczególnie tych słabszych), a w życiu dorosłym często wobec własnych dzieci.

2.2.3. Wpływ grupy rówieśniczej

Grupa rówieśnicza jest dla dzieci ważnym obszarem odniesienia. Następujące zjawiska grupowe mogą wpływać na ukształtowanie się wśród dzieci wzorców agresywnych zachowań:

- Naśladowanie agresywnych zachowań tych osób, które są ważne i atrakcyjne w grupie (np. starsi koledzy).
- Zmniejszenie się osobistej odpowiedzialności za agresywne zachowania, poprzez „rozłożenie” jej pomiędzy więcej osób („wszyscy to robią”).
- Zmniejszenie kontroli nad swoim agresywnym zachowaniem pod wpływem grupy.
- Istnienie norm grupowych dopuszczających agresję – zarówno wobec członków swojej grupy, jak i osób spoza niej.

2.2.4. Wpływ środowiska szkolnego

Dla osób pracujących w szkole szczególnie ważne mogą być te czynniki ryzyka przemocy, które związane są bezpośrednio z sytuacją szkolną. Można ich szukać w kilku obszarach:

- Czynniki związane z organizacją nauczania - nuda, brak zagospodarowania czasu, ograniczenie przestrzeni, zagęszczenie, nadmiar bodźców, hałas, brak możliwości relaksu i odprężenia (dla uczniów i nauczycieli), brak zajęć pozalekcyjnych.
- Niewłaściwy system norm – np. system norm niejasny, niespójny lub normy „podwójne” (inne są deklarowane, a inne rzeczywiście obowiązują), normy preferujące użycie siły, nieprzestrzeganie norm przez osoby znaczące.

- Niewłaściwa reakcja na zachowania agresywne – reakcje niekonsekwentne, bagatelizowanie przez nauczycieli niektórych agresywnych zachowań uczniów, brak reakcji na drobne wykroczenia, brak skutecznej mediacji w przypadku konfliktów.
- Czynniki związane z relacjami uczeń – nauczyciel – rodzic – m.in. sprzeczność interesów, brak autentycznego dialogu i kontaktu, niewłaściwy sposób komunikowania się nauczycieli z uczniami.

2.3. Formy agresji i przemocy szkolnej

Najczęściej spotykane formy agresji i przemocy szkolnej to:

- fizyczna - bicie, kopanie, plucie, popychanie, szarpanie, wymuszanie pieniędzy, podstawianie nogi, zabieranie przedmiotów, niszczenie własności. Przemoc fizyczna może być stosowana bezpośrednio – gdy sami jesteśmy jej sprawcami, lub pośrednio – gdy skłaniamy do tego innych.
- słowna i niewerbalna – dokuczanie, przezywanie, wyśmiewanie, wyszydzanie, obrażanie, ośmieszanie, przeszkadzanie, grożenie, rozpowszechnianie plotek i oszczerstw (osobiście lub np. za pomocą Internetu), pokazywanie nieprzyzwoitych gestów. Również ten rodzaj agresji i przemocy może występować w formie pośredniej, gdy np. namawiamy innych do zrobienia komuś krzywdy, wyśmiewania lub wykluczenia z grupy.

W szkole najczęściej mówimy o tzw. agresji i przemocy rówieśniczej. Specyficzną jej odmianą jest tzw. fala uczniowska, czyli grupowe prześladowanie uczniów pierwszych klas przez starszych kolegów, przybierające postać przemocy fizycznej, słownej i niewerbalnej, często przy użyciu bardzo wyrafinowanych i brutalnych „rytuałów”.

Przemoc w szkole może się jednak pojawić również w innych relacjach. Szkoła jest systemem i w związku z tym wszystkie jego ogniwa wpływają na siebie wzajemnie. Istnieją ścisłe związki między sposobem funkcjonowania szkoły jako instytucji, relacjami w gronie nauczycielskim, sposobem traktowania uczniów przez nauczycieli, a tym, jak oni sami się zachowują wobec rówieśników i dorosłych. Byłoby przesadą uważać wszystkie wymagania nauczycieli wobec uczniów za przejaw przemocy, ale mogą one przybrać taką formę, jeśli będą egzekwowane siłą fizyczną lub presją psychiczną. Przemoc nauczycieli wobec uczniów to najczęściej krzyk, oskarżanie, ironia, wyszydzanie, upokarzanie, nierzadko również grożenie i wyzywanie, czasem kary fizyczne. Inne zachowania – rzadko identyfikowane jako przemoc - to:

- nadmierne i wygórowane wymagania, surowe oceny, zastraszanie uczniów (tzw. „fala nauczycielska” - „nie musicie chodzić do tej szkoły”, „pokażemy wam, że nic nie umiecie”),

- zmuszanie uczniów do bezwzględnego podporządkowania,
- stosowanie nadmiernych kar i konsekwencji nie związanych z zachowaniem ucznia.

W badaniach prowadzonych w Łodzi w 2002 roku uczniowie wskazali, że agresywne zachowania nauczycieli pojawiają się sporadycznie w szkołach podstawowych (4%), częściej w gimnazjach (19%) i najczęściej w szkołach ponadgimnazjalnych (21%).

Ostatnio coraz częściej w szkołach występuje również zjawisko przemocy grup uczniów wobec pojedynczych nauczycieli. Dotyczy ono najczęściej uczniów szkół ponadpodstawowych, często szkół zawodowych. Może być związane z dysfunkcją całego systemu funkcjonowania danej szkoły, w którym brakuje współpracy i wspólnej koncepcji wychowania i jednolitej, zdecydowanej postawy wobec agresywnych zachowań uczniów skierowanych zarówno przeciwko członkom grona nauczycielskiego, jak i pracowników niepedagogicznych szkoły.

2.4. Skutki przemocy

Najczęściej myślimy o szkodach, jakie są udziałem ofiar przemocy. Ale w rzeczywistości konsekwencje przemocy ponoszą wszyscy uczestnicy tych sytuacji. Długotrwałe pozostawanie w sytuacji przemocy wiąże się z przeżywaniem silnych, trudnych emocji, wpływa na sposób myślenia o sobie i innych, na relacje z otoczeniem, ma też wiele skutków długofalowych.

Ofiary przemocy

przeżywają poczucie poniżenia i upokorzenia, lęk, rozpacz i smutek. Czują się osamotnione, bezradne i bezsilne. Wstydzą się i czują się winne, że nie potrafią sobie poradzić. W szkole wpływa to negatywnie na koncentrację i w konsekwencji na wyniki w nauce. Długotrwałe pozostawanie w takiej sytuacji może prowadzić do zaburzeń somatycznych, często poważnych schorzeń, ale przede wszystkim pozostawia przeważnie trwałe uraz psychiczny.

Długofalowe skutki bycia ofiarą przemocy to obniżona samoocena i zaniżone poczucie własnej wartości, problemy społeczne – trudności w nawiązywaniu kontaktów, skłonność do izolacji, częste myśli samobójcze.

Dla sprawców przemocy

konsekwencją jest utrwalanie się sposobu agresywnych zachowań na przyszłość, obniżanie się poczucia odpowiedzialności za własne działania, skłonność do zachowań aspołecznych, łatwe wchodzenie w konflikty z prawem.

Świadkowie przemocy,

którzy nie potrafili się jej skutecznie przeciwstawić, przeżywają dezorientację, często latami przechowują poczucie winy, niezadowolenie i pretensje do siebie, uczą się bierności, bezradności i niereagowania w trudnych sytuacjach.

2.5. Rozpoznawanie ofiar i sprawców przemocy

Ofiary przemocy szkolnej

bardzo rzadko mówią dorosłym o swoich problemach. Często mają doświadczenia bagatelizowania ich kłopotów przez dorosłych („przezywają cię - nie zwracaj na to uwagi”, „nie skarż”). Obawiają się też pogorszenia sytuacji, zemsty ze strony prześladowców. Ponadto przeszkadza im wstyd i poczucie winy - dziecko jest przekonane, że zasłużyło na takie traktowanie.

Zachowanie i samopoczucie ofiary ulega zmianom w przebiegu procesu przemocy.

Z początku dziecko najczęściej próbuje się na różne sposoby obronić. Polega to np. na uleganiu sprawcom, wykonywaniu ich poleceń, odrabianiu za nich lekcji, przynoszeniu lub zdobywaniu dla nich żądanych przedmiotów. Dziecko próbuje czasem zaprzyjaźnić się z osobami, które mu dokuczają, bagatelizuje to, co je spotyka, często sprawia wrażenie, jakby nie przeszkadzało mu wyśmiewanie i przezwiska, samo się z nich śmieje. Dlatego też wielu dorosłych długo nie zauważa problemu.

Gdy to nie pomaga, ofiara dokuczania i prześladowania zaczyna powoli unikać trudnych dla niej sytuacji. Izoluje się, może opuszczać lekcje lub udawać chorobę. Czasem odmawia wychodzenia z domu lub żąda zmiany szkoły; w skrajnych przypadkach dzieci takie uciekają z domu lub podejmują próby samobójcze.

Jednak istnieją sygnały, które pozwalają rozpoznać takie dzieci. Dan Olweus, norweski psycholog zajmujący się od wielu lat problemem przemocy w szkole, podaje następujące wskazówki, pozwalające rozpoznać ofiarę przemocy szkolnej:

- dziecko takie jest często wyśmiewane, ośmieszane, poniżane, zastraszone, popychane, zmuszane do wykonywania poleceń kolegów, często też nosi nieprzyjemne przezwisko,
- może szukać swoich rzeczy, które często są chowane, rozrzucone albo też niszczone,
- ma wyraźne ślady fizyczne – zadrapania, sińce, także podarte lub zniszczone ubrania,
- często płacze lub wygląda na osobę smutną, nieszczęśliwą,
- może przejawiać nieoczekiwane zmiany nastroju – od smutku do irytacji lub nagłych wybuchów złości,

- jest izolowane, nie zapraszane do wspólnych działań, w czasie podziału na grupy zostaje samo, jako ostatnie wybierane jest do grupy,
- ma problemy w głośnym wypowiedaniu się na lekcji,
- traci zainteresowanie nauką, pogarszają się jego stopnie,
- spóźnia się do szkoły lub zaczyna chodzić do niej i z niej dziwną, okrężną trasą albo zaczyna jej unikać, wagaruje,
- przerwy spędza samo lub stara się trzymać w pobliżu nauczyciela,
- nie bierze udziału w imprezach i wyjazdach klasowych lub trzyma się podczas nich obok dorosłych,
- nie ma kolegów, nikt nie przychodzi do jego domu i ono samo też nikogo nie odwiedza,
- skarży się na częste bóle głowy, brzucha, ma kłopoty ze snem, krzyczy lub płacze w nocy,
- domaga się od rodziców dodatkowych pieniędzy.

Niektóre ofiary przemocy mogą zachowywać się w sposób prowokujący (często są to tzw. dzieci nadpobudliwe), co utrudnia ich rozpoznanie – zaczepiają swoich prześladowców, przebywają blisko nich, na ataki odpowiadają agresją, są wybuchowe i impulsywne; często też są nie lubiane przez nauczycieli i same mogą stosować przemoc wobec słabszych od siebie.

Uczniowie stosujący przemoc zazwyczaj są:

- starsi, silniejsi lub bardziej sprawni fizycznie od swoich ofiar,
- aktywni i energiczni, starają się dominować nad otoczeniem i próbują podporządkować sobie innych,
- są impulsywni, łatwo wpadają w gniew, często są napięci lub sfrustrowani,
- nie przestrzegają norm i reguł,
- często wpadają w „złe towarzystwo”, dosyć wcześnie zaczynają pić alkohol, popełniają kradzieże i wchodzą w konflikty z prawem,
- często się buntują, występują przeciw dorosłym, chociaż mogą też bać się silniejszych od siebie,
- mają opinię „twardych”, nie przejawiają wstydu, poczucia winy i empatii wobec innych,
- są raczej pewni i zadowoleni z siebie,
- zazwyczaj mają grupę osób, wśród których cieszą się popularnością,
- im są starsi, tym bardziej mają negatywny stosunek do szkoły i tym gorsze oceny.

3. ROZWIĄZYWANIE PROBLEMÓW AGREJI I PRZEMOCY W SZKOLE – DOBRE PRAKTYKI

3.1. Warunki wdrażania dobrych praktyk

Podstawowym warunkiem skutecznego działania jest zdawanie sobie sprawy z tego, z jakiego rodzaju problemami mamy do czynienia. Osoby, które próbują zmienić sytuację w szkolnym środowisku - zmniejszyć do minimum poziom występowania zachowań agresywnych i rozbroić proces przemocy - powinny wiedzieć jak złożone są to zjawiska i orientować się w ich naturze i przyczynach powstawania. Powinni też zdawać sobie sprawę że ich działania będą przebiegać wewnątrz skomplikowanych i wzajemnie od siebie zależnych systemów i grup społecznych.

Równie istotnym problemem jest osiągnięcie względnej równowagi pomiędzy realnymi warunkami psychologicznymi (nie zawsze jawne normy, relacje i struktura grup uczestniczących w życiu społecznym na terenie szkoły), a konkretnymi technikami, pomysłami, „dobrymi praktykami”, które uwidoczną się w działaniach.

Nieznajomość rzeczywistych norm i relacji grup uczestniczących w życiu szkolnym (uczniowie, nauczyciele obsługa szkoły, rodzice, nadzór merytoryczny i administracyjny) może skutkować niepowodzeniem skądinąd dobrych pomysłów.

Administracja szkolna, dyrektorzy szkół i nauczyciele, często pod wpływem i presją bieżących wydarzeń gorączkowo poszukują prostych, łatwych i natychmiast skutecznych pomysłów i „dobrych praktyk”. Jednak w naszym przekonaniu wiele pomysłów straci swoją „cudowną moc”, kiedy zostaną zastosowane przez inne osoby, w innym miejscu i środowisku i jeżeli wraz z ciekawym pomysłem nie przeniesiemy, a właściwie nie stworzymy w autonomicznym procesie zmian środowiskowych, zdrowych psychologicznych warunków sprzyjających autentycznym działaniom w zakresie przeciwdziałania i rozwiązywania problemów agresji i przemocy w szkole. Chodzi przede wszystkim o integrację wszystkich pracowników szkoły wokół wspólnej odpowiedzialności za rozwój i wychowanie powierzonych im dzieci oraz o współpracę w tym samym zakresie z rodzicami opartą na wspólnocie zasadniczych wartości i celów.

Szeroko rozumiane warunki psychologiczne, które wydają nam się najistotniejsze i decydujące jeśli idzie o wpływ na końcowy efekt, spróbujemy opisać dzieląc je na kilka grup

a/ Integracja i zaufanie

Proces wychowania dzieci i młodzieży jest z natury wspólnym oddziaływaniem dorosłych na młodzież i dzieci, które ma za zadanie ochraniać i wspierać je w rozwoju społecznym, psychicznym i fizycznym. Znaczące braki w zakresie pogłębionej współpracy i integracji dorosłych mogą zmniejszyć, a czasem zniweczyć wysiłki pojedynczych osób w tym zakresie. Kiedy próbujemy ograniczać i likwidować zjawiska agresji i przemocy w szkole zasada zintegrowanych i wspólnych działań wszystkich dorosłych nabiera decydującego znaczenia. To z kolei wymaga pewnego wstępnego poziomu integracji i zaufania. Jak więc doprowadzić do sytuacji, aby pojedynczy nauczyciel czy pracownik szkoły działał na rzecz wszystkich a wszyscy wspierali jego jednostkowe wysiłki?

Integracja prowadzi do zaufania, zaufanie wynika z integracji. Trudno podjąć działania integracyjne bez choćby wstępnej ufności w to, że jeśli nie wszyscy, to przynajmniej większość grona pedagogicznego ma dobrą wolę i chce podjąć wysiłek w kierunku poprawy sytuacji.

Integracja oznacza zdrowe relacje między wszystkimi pracownikami szkoły, oparte na jasnych i sprawiedliwych normach grupowych. Z kolei struktura tej grupy powinna być czytelna dla wszystkich jej członków oraz pozwalać każdej jednostce mieć realny wpływ na całość sytuacji. Szkodliwa jest więc sytuacja, kiedy w swoich działaniach pracownicy szkoły kierują się niejawnymi a jednak przestrzeganymi destrukcyjnymi zasadami (np. lepiej nie mówić o przemocy wśród uczniów swojej klasy, bo to zostanie przez kolegów ocenione jako „nie radzenie sobie z klasą”).

Zdrowe relacje oznaczają również, że wszystkie problemy i konflikty pojawiające się w grupie potrafi ona rozwiązać samodzielnie, bądź korzystając z pomocy zewnętrznej, nie tracąc przy tym swojej skuteczności działania.

Dobrym sposobem poprawiania integracji w szkole mogą być warsztaty i treningi prowadzone na odpowiednim poziomie, również treningi interpersonalne, podczas których dorośli pracujący w danej szkole będą mieli warunki, aby się lepiej poznać i zrozumieć. To z kolei jest podstawą zaufania, że program działań w sprawie reagowania i przeciwdziałania przemocy, który wszyscy przyjęliśmy, będzie przez wszystkich solidarnie realizowany.

b) Motywacja i zaangażowanie

Zdecydowana większość nauczycieli przychodzi do pracy w szkole, ponieważ chce pomagać dzieciom w ich rozwoju i przygotowaniu do życia społecznego i zdecydowana jest angażować się w działania, które w sensowny sposób prowadzą do tego celu. Jednak

praca i współpraca z ludźmi jest skomplikowanym procesem, w którym nic nie jest dane na zawsze. Od świadomości liderów grupowych (przełożonych) zależy w znacznym stopniu to, czy podjęte zostaną działania długofalowe, które będą przynosić sukcesu a wysiłek i współpraca będą nagradzane, czy też nie. Sukcesy, o które nie jest łatwo w zakresie rozwiązywania problemów agresji i przemocy, zadecydują o trwałej motywacji i zaangażowaniu w codzienne działania pojedynczych osób i całego zespołu.

c) Wiedza i umiejętności

Znaczenie wiedzy i umiejętności w zakresie dydaktyki jest w takiej instytucji jak szkoła prawdą niepodważalną. Ta sama niepodważalność powinna również odnosić się do wiedzy i kompetencji psychologicznych w zakresie procesu wychowania, składnikiem którego jest chronienie młodych ludzi przed destrukcyjnymi fizycznymi i psychologicznymi skutkami agresji i przemocy.

W zakresie zajmowania się problematyką agresji i przemocy kompetencje psychologiczne mają znaczenie zasadnicze, poczynając od rzetelnego psychologicznego rozumienia tych zjawisk, a na umiejętności kontaktów z ofiarami, sprawcami i świadkami agresji i przemocy kończąc. I tak np. fakt, że znikoma ilość szkół koncentruje się w swoich działaniach na dzieciach, które stały się ofiarami procesu przemocy, może niestety świadczyć o niedostatkach w zakresie tych kompetencji.

Pozostawanie w relacji psychologicznej z osobami zachowującymi się agresywnie i/lub poddanymi procesowi przemocy, wymaga wysokich kompetencji psychologicznych. Z jednej strony konieczne jest zaangażowanie osobiste przy jednoczesnym rozumieniu całości problemów, szybki sprzeciw wobec destrukcyjnych zachowań, a drugiej - długofalowy wysiłek na rzecz ich trwałej zmiany.

Jednakowe rozumienie zjawisk złości, agresji i przemocy, ich natury i mechanizmów wewnętrznych jest warunkiem poznawczym do wspólnych, zintegrowanych, długofalowych działań . Łatwiej jest osiągnąć takie rozumienie zjawiska poprzez wspólny udział w szkoleniu na ten temat. Aby edukacja nauczycieli na ten temat była skuteczna, dobrze jest wybierać szkolenia sprawdzone, które zawierają rzetelną wiedzę i wynikające z niej postępowanie, a jednocześnie uczą konkretnych umiejętności reagowania.

d) Wsparcie merytoryczne i emocjonalne

Złożoność problematyki agresji i przemocy oraz mnogość różnych form i zjawisk, które im towarzyszą powoduje, iż u osób próbujących rozwiązywać te problemy mogą pojawiać się najróżniejsze wątpliwości, obawy, niepewność i obciążenie emocjonalne. Z konieczności potrzebny jest w szkole pewien zakres specjalizacji, ale też wszyscy będą

potrzebować wsparcia emocjonalnego. Warto przewidzieć w szkolnym programie rozwiązywania problemów agresji i przemocy, kto będzie naszym zapleczem merytorycznym, do kogo udamy się po pomoc w sprawach szczególnie skomplikowanych i specjalistycznych i w jaki sposób poradzimy sobie z obciążeniem emocjonalnym pojawiającym się na przykład, kiedy spotykamy się ze szczególnie drastycznymi formami przemocy. Warto mieć sprawdzonych specjalistów jako doradców i zadbać o jakiegoś rodzaje grupy wsparcia emocjonalnego dla pracowników szkoły.

Na zakończenie warto też wspomnieć o znaczeniu innych warunków – lokalowych, środowiskowych i organizacyjnych. W wielu szkołach sam budynek i rozkład funkcjonalny może sprzyjać pojawianiu się zachowań agresywnych. Bardzo wąskie schody, po których nie sposób poruszać się na przerwie, żeby kogoś nie potrącić, szatnia z przejściem tak wąskim, że nie sposób nie popchnąć kolegi na ogrodzenie z grubego drutu, zakamarki gdzie nie dociera wzrok dyżurującego nauczyciela, sklepik w którym nie sposób coś zdążyć kupić nie wypychając innych z kolejki - to jedynie przykłady negatywnych warunków.

Z kolei w lokalnym środowisku mogą istnieć ludzie, organizacje, formy życia społecznego, bardzo sprzyjające uczeniu się wspólnego przebywania i działania bez wyrządzania sobie krzywdy. Z jednej więc strony poprawianie warunków, a z drugiej odwoływanie się do społeczności lokalnej może dawać duże pole do wypracowania oryginalnych form współżycia społecznego na terenie szkoły bez uciekania się do agresji i przemocy.

3.2. Systemowe podejście jako warunek wdrażania dobrych praktyk

Zbudowanie szkolnego systemu skutecznie zapobiegającego przemocy jest zadaniem wymagającym czasu i podjęcia wielu kroków, a na widoczne zmiany często trzeba poczekać dłuższy czas. Jednak już podjęcie takich prób może zaowocować poprawą relacji między uczniami, nauczycielami i rodzicami.

Całkowite uniknięcie zachowań agresywnych w szkole raczej nie jest możliwe, natomiast warto dążyć do sytuacji, w której interwencja wobec zachowań agresywnych będzie szybka i zdecydowana, co spowoduje znaczne zmniejszenie się ich liczby i zapobiegnie przerażaniu się agresji w przemoc.

Szkoła jest skomplikowanym systemem i rozwiązywanie problemów agresji i przemocy na jej terenie wymaga systemowego podejścia. Oznacza to, że podejmowane działania będą miały charakter ciągły i systematyczny i obejmą całą społeczność szkolną – nauczycieli, rodziców i uczniów. Każda z tych grup powinna uczestniczyć w zajęciach edukacyjnych na temat agresji i przemocy, a osoby, które potrzebują pomocy, powinny

ją otrzymać. Muszą istnieć jasne, wspólne dla wszystkich zasady i procedury interwencji i postępowania w przypadkach agresji i przemocy – zarówno doraźne, jaki długofalowe.

Wewnętrzna polityka szkoły wobec zjawiska przemocy stanie się skuteczna tylko wówczas, gdy będzie wspólną decyzją grona nauczycielskiego. Sytuacja, w której decyzje podejmuje tylko dyrekcja szkoły, powoduje najczęściej duży opór u nauczycieli i pozorowanie działań. Jednak przekonanie ze strony dyrektora o potrzebie takich działań i jego gotowość do ich wspierania są niezbędne. Powstanie i wdrożenie skutecznego programu przeciwdziałającego przemocy wymaga włączenia w działania wszystkich nauczycieli, jak również pracowników niepedagogicznych szkoły. Nie wszyscy będą zaangażowani w tym samym stopniu, jednak powinni znać i akceptować jego kształt oraz być odpowiedzialni za jego współtworzenie.

Pomimo pewnych wspólnych założeń, skuteczny system zapobiegania przemocy szkolnej będzie miał w poszczególnych szkołach indywidualny charakter – każda szkoła ma własną specyfikę oraz zróżnicowane potrzeby i możliwości. Dlatego też nie istnieją gotowe, jednakowe dla wszystkich szkół rozwiązania i schematy postępowania.

Etapy tworzenia systemu zapobiegania przemocy w szkole zazwyczaj są następujące:

- Zdobycie i pogłębienie przez nauczycieli wiedzy na temat zjawiska agresji i przemocy (szkolenia, zbadanie poziomu i zakresu tego problemu w szkole, konsultacje z rodzicami i uczniami) oraz nauka interwencji i reagowania
- Opracowanie podstaw działania systemu – normy i zasady, procedury, stosowane konsekwencje, zasady współpracy z rodzicami i uczniami, sposób wymiany informacji na temat agresywnych zachowań uczniów, formy dalszej edukacji i pomocy dla wszystkich uczestników
- Ogłoszenie i wprowadzenie systemu
- Monitorowanie systemu i jego ewaluacja

3.3. Rodzaje i formy dobrych praktyk

Działania zapobiegające agresji i przemocy w szkole powinny być realizowane jednocześnie w kilku obszarach.

Na poziomie całej szkoły mogą to być:

- diagnoza problemu,
- pogłębianie wiedzy umiejętności nauczycieli – szkolenia, grupy wsparcia i inne formy edukacji
- zespoły nauczycieli do różnych zadań (interwencyjne, wychowawcze itp.),
- edukacja rodziców,

- stworzenie jasnego systemu norm i zasad szkolnych oraz konsekwencji za ich nieprzestrzeganie,
- konferencje i inne akcje szkolne na temat problemu agresji w szkole,
- współpraca szkoły ze środowiskiem lokalnym,
- zajęcia pozalekcyjne,
- atrakcyjne sposoby spędzania przerw,
- nadzór nad uczniami – dyżury podczas przerw, dyżury dorosłych w niebezpiecznych miejscach i zmniejszenie dostępu do nich,
- inne formy nadzoru – monitoring, ochrona, identyfikatory, patrole szkolne
- zaufana osoba, do której można zwrócić się w sprawach agresji i przemocy,
- skrzynki na problemy i inne sposoby informowania nauczycieli przez uczniów o swoich problemach
- zauważanie i docenianie dobrych zachowań uczniów
- działania angażujące uczniów
- działania budujące szkolną wspólnotę i tworzące pozytywny klimat szkoły

Na poziomie klasy możliwe działania to:

- wspólnie ustalone reguły (zasady) mające na celu zapobieganie przemocy (w tym także jasno określone konsekwencje),
- zajęcia profilaktyczne i psychoedukacyjne dla uczniów,
- spotkania: uczniowie - nauczyciele - rodzice,

Na poziomie jednostki są to działania związane z pomaganiem konkretnym osobom – prowadzenie mediacji lub pomoc ofiarom czy sprawcom agresji i przemocy. Można tu więc wyróżnić następujące formy działań:

- mediacje
- indywidualne rozmowy z ofiarami przemocy,
- rozmowy z rodzicami ofiar przemocy,
- włączenie ofiar przemocy w aktywność grupową,
- grupy dla ofiar przemocy
- rozmowy interwencyjne ze sprawcami, wyciąganie wobec nich wcześniej ustalonych konsekwencji, zawieranie kontraktów motywujących do zmiany zachowań,
- rozmowy z rodzicami agresorów,
- grupy edukacyjne i terapeutyczne dla sprawców agresji i przemocy,
- włączanie sprawców przemocy w pozytywne działania na rzecz innych osób

W opracowaniu znalazły się jedynie przykłady dobrych praktyk, które realizowane były w szkołach nagrodzonych i wyróżnionych w konkursie „Szkoła bez przemocy” – m.in. ze względu na posiadane informacje oraz fakt, iż praktyki te w większości stanowiły

działania systematyczne, długofalowe i całościowe. Warto jednak podkreślić, że również inne szkoły zgłoszone do udziału w konkursie prowadziły na swoim terenie wiele interesujących i wartościowych działań.

Powyższy podział jest w znacznym stopniu umowny – niektóre z dobrych praktyk zawierają jednocześnie kilka form działania (np. jednocześnie edukują, angażują uczniów i integrują społeczność szkolną); z konieczności jednak musiały zostać przyporządkowane do określonej kategorii. Przy opisach niektórych możliwych form działania brakuje przykładów konkretnych rozwiązań. Niektóre rodzaje działań nie wystąpiły w żadnej ze szkół – można przypuszczać, że te rodzaje praktyk nie są w szkołach powszechnie (bądź to z powodu braku na ich terenie przygotowanych do tych działań osób, bądź braku przekonania o ich potrzebie). Inne z kolei rodzaje praktyk pojawiają się w wielu (lub nawet we wszystkich) szkołach, brak natomiast szczegółów co do sposobu ich realizacji (np. monitoring, prowadzenie rozmów z rodzicami).

3.3.1. Działania realizowane na terenie całej szkoły

Diagnoza problemu, audyt

Podjęcie skutecznych działań w dużym stopniu zależy od prawidłowej oceny sytuacji szkolnej. Diagnozie problemu przemocy w szkole mogą służyć:

a) badania ankietowe skierowane do uczniów, nauczycieli i rodziców

Ankiety można samodzielnie opracować na potrzeby danej szkoły, korzystając ewentualnie z pomocy kompetentnych osób (pedagog, socjolog lub psycholog), lub też skorzystać z gotowych ankiet. Pytania w ankiecie mogą dotyczyć np. miejsc, form i częstotliwości przemocy, jej ofiar, sprawców i świadków.

Przy samodzielnym konstruowaniu ankiety i prowadzeniu badań należy pamiętać o tym, aby:

- pytania dotyczyły konkretnych zachowań,
- osoby badane znały pojęcia agresji i przemocy,
- ankieta była anonimowa,
- badania prowadzili w miarę możliwości nauczyciele nie uczący w danej klasie,
- osoby wypełniające kwestionariusz były poinformowane o celu badania.

b) opracowanie „mapy przemocy” na terenie szkoły (przy współpracy z samorządem uczniowskim), analiza tej mapy oraz podjęcie działań wynikających z tej analizy. Mapa taka uwzględnia informacje o miejscach i okolicznościach, w których dochodzi do przemocy. Informacje uzyskane w ten sposób mogą bezpośrednio wskazywać

na rodzaj działań zaradczych (np. zwiększenie liczby dyżurujących osób w miejscach, gdzie szczególnie często dochodzi do agresywnych zachowań uczniów).

c) audyt zewnętrzny, czyli diagnoza wykonana przez kompetentne, niezależne i obiektywne osoby lub firmy,

d) dokonywanie diagnozy sytuacji w klasie poprzez rozmowy, wywiady i obserwacje

Przykłady dobrych praktyk

■ **Publiczne Gimnazjum nr 2 w Raławicach Śląskich** – zdiagnozowano nasilenie zachowań agresywnych wśród wszystkich członków szkolnej społeczności za pomocą badania ankietowego, którego wyniki przedstawione zostały pracownikom szkoły podczas konferencji z udziałem przedstawicieli rodziców, policji i władz samorządowych. Wspólnie postanowiono, jakie kroki podjąć, by w szkole było bezpieczniej. W ten sposób powstał program, który zakładał udział wszystkich osób bezpośrednio bądź pośrednio związanych ze szkołą. Szkoła została zgłoszona również do badania zewnętrznego, które przeprowadzili wśród uczniów i nauczycieli ankieterzy spoza szkoły.

■ **Zespół Szkół nr 21 w Bydgoszczy** – dokonano wielostronnej diagnozy aktualnej sytuacji w szkole za pomocą m.in.: ankiety dotyczącej agresji i przemocy, ankiety dotyczącej postaw uczniów wobec alkoholu i innych środków uzależniających, ankiety dotycząca zaburzeń procesu socjalizacji, badań socjometrycznych, a także diagnozy sytuacji w klasach poprzez rozmowy, wywiady i obserwacje.

■ **Szkoła Podstawowa nr 31 im. Henryka Sienkiewicza w Kielcach** – Zespół wychowawczy opracował kwestionariusze do prowadzenia przez wychowawców comiesięcznych obserwacji. W każdym miesiącu poddawane szczególnej analizie te negatywne zachowania, które się najczęściej powtarzały; „przechodziły” też one na kolejny miesiąc. Wśród tych zachowań były przezwiska wulgaryzmy, bójki kłótnie, brak dyscypliny na lekcjach / jedzenie, rozmowy/, niszczenie mienia.

W miarę zgłaszanych potrzeb realizowano diagnozowanie poszczególnych klas w obszarach wskazanych przez wychowawców czy wynikających z bieżących potrzeb

Na zakończenie projektu dla porównania przeprowadzono w klasach 3-6 ankietę dotyczącą poczucia bezpieczeństwa stosowanym wcześniej narzędziem.

■ **Gimnazjum nr 19 im. J. Czechowicza w Lublinie** – dokonano diagnozy sytuacji szkolnej na podstawie anonimowej, dobrowolnej ankiety dla uczniów, obserwacji uczniów w różnych sytuacjach, rozmów z rodzicami uczniów, informacji ze skrzynki „zaufania” oraz analizy uwag w zeszytach klasowych.

Pogłębianie wiedzy i umiejętności nauczycieli

Wiedza na temat przemocy jest dość specyficzna, odległa od potocznych wyobrażeń i dlatego wiele osób ma problem z rozpoznawaniem i rozumieniem tego rodzaju zjawisk, a co za tym idzie – także z reagowaniem na nie. Nauczyciele mówią, że każdy przypadek jest inny i dlatego w dużym stopniu kierują się w swojej pracy intuicją. Problem polega na tym, że w sprawie przemocy nie można polegać wyłącznie na intuicji, reagując trzeba zachować pewne zasady i potrzebne są odpowiednie szkolenia, aby tę wiedzę zdobyć. Sama wiedza również nie wystarczy; potrzebne są pewne praktyczne umiejętności postępowania, reagowania, odpowiedniego prowadzenia rozmów. Dlatego bardzo ważne jest, aby szkolenia dla nauczycieli były raczej praktycznymi warsztatami, a nie tylko teoretycznymi wykładami. Ich skuteczność zależy również w ogromnym stopniu od tego, czy wszyscy nauczyciele (a także inni pracownicy danej szkoły) zostaną nimi objęci.

Takie czy inne formy edukacji nauczycieli prowadzone są we wszystkich szkołach, często jednak ich opisy są - z konieczności - bardzo ogólne i niewystarczające. Stąd też zaprezentowany poniżej obszerny wybór przykładów dobrych praktyk nie jest podyktowany przede wszystkim ich wartością merytoryczną, a raczej chęcią pokazania różnorodności form w tym zakresie.

Przykłady dobrych praktyk

- **Szkoła Podstawowa nr 10 im. Henryka Sienkiewicza w Lublinie** – oprócz indywidualnych szkoleń czy kursów zorganizowano w szkole kilka szkoleń dla wszystkich bądź większości nauczycieli. Piętnastu nauczycieli zostało przeszkolonych w zakresie programu „Spójrz inaczej”.
- **Gimnazjum nr 1 im. Św. Kingi w Bochni** – zaplanowano i przeprowadzono szkolenia na terenie szkoły dla wszystkich nauczycieli:
  - warsztaty „Agresja w szkole – jak jej zapobiegać”,
  - szkolenie „Prawa i obowiązki uczniów, nauczycieli i rodziców”,
  - warsztaty „Skuteczna komunikacja z uczniami i rodzicami”.
- **Gimnazjum nr 6 im. Jana Kochanowskiego w Sosnowcu** – odbyła się konferencja szkoleniowa „Przemoc w szkole - Wiemy co robić”, grupa nauczycieli brała udział w szkoleniu „Jak sobie radzić z agresją i przemocą w szkole”, a wszyscy wychowawcy klas pierwszych i dwóch nauczycieli klas drugich ukończyło szkolenie w zakresie Programu Profilaktyki Społecznej „3 x MY”.
- **Publiczna Szkoła Podstawowa nr 2 im. Fryderyka Chopina w Świebodzinie** – organizowana była „grupa wsparcia” dla nauczycieli przeżywających trudności

w kontaktach wychowawczych z uczniami. Każdy nauczyciel mógł zwrócić się do pedagoga lub innego nauczyciela jako "ratownika sytuacyjnego" o pomoc lub poradę.

- **Gimnazjum nr 19 im. Józefa Czechowicza w Lublinie** – odbyło się szkolenie rady pedagogicznej dotyczące zapobiegania i przeciwdziałania agresji. Zostały przedstawione działania prawne, jakie stosuje się wobec nieletnich, zaprezentowano też jak należy prowadzić z uczniami trudne rozmowy i omówiono techniki mediacyjne. Część nauczycieli brała udział w kursie „Rozwiązywanie konfliktów, mediacja”, a dziesięcioro nauczycieli przeszło szkolenie z programu „Spójrz inaczej”.
- **Publiczna Szkoła Podstawowa nr 18 w Radomiu** – przeprowadzono warsztaty dla Rady Pedagogicznej: „Jak sobie radzić z agresją i przemocą w szkole” oraz szkolenie dla nauczycieli w ramach programu Treningu Umiejętności Społecznych START.
- **Szkoła Podstawowa nr 9 im. Władysława Jagiełły w Kutnie** – zorganizowanie szkolnego Forum Nauczycieli w celu wymiany doświadczeń oraz zintegrowania i zwiększenia skuteczności oddziaływań wychowawczych.
- **Zespół Szkół nr 21 w Bydgoszczy** – przeprowadzono szereg różnorodnych szkoleń dla nauczycieli m.in.:

Jak radzić sobie z przemocą i agresją w szkole, Usprawnianie umiejętności wychowawczych, Agresja u uczniów, Dziecko nadpobudliwe w szkole – objawy i sposoby pomocy, Proces rozwiązywania konfliktów jako jedna z metod oddziaływań wychowawczych, Jak sobie radzić z własną złością.

Ponadto wyposażono bibliotekę szkolną w literaturę dotyczącą powyższych problemów, utworzenie też bazę materiałów dotyczących agresji i przemocy dla nauczycieli.

- **Szkoła Podstawowa nr 31 im. Henryka w Kielcach** – odbyło się spotkanie szkoleniowe dla pracowników administracji i obsługi, prowadzone przez psychologa. z poradni psychologiczno pedagogicznej.
- **Publiczne Gimnazjum w Wadowicach Górnych** – opracowana została kieszonkowa broszura dla nauczycieli:

„Agresja, jako przejaw bezsilności”, z której można się dowiedzieć, że agresja i przemoc to dwie różne sprawy i jak reagować na każdą z nich, oraz że czasem nauczyciele zupełnie nieświadomie i nie ze złych intencji bywają agresywni. W broszurce zawartych zostało 10 zasad dla nauczycieli, którzy chcą obłaskawić agresję.

Zespoły nauczycieli do różnych zadań

Dla realizacji zadań wychowawczych szkoły mogą tworzyć zespoły wychowawcze lub inne zespoły problemowo - zadaniowe. Do zadań zespołów wychowawczych formalnie należy wiele działań związanych z zapobieganiem i reagowaniem na zjawiska agresji i przemocy w szkole n. p.: opracowywanie programu wychowawczego i programu profilaktyki szkoły a także szczegółowych procedur dotyczących nagradzania i wyciągania konsekwencji wobec uczniów. Jednak spotkania w zespołach wychowawczych mogą stać się również okazją do wymiany informacji i doświadczeń, umówienia się na wspólny sposób działania i postępowania w stosunku do uczniów mających trudności. Szczególne znaczenie w takich przypadkach może mieć spotkanie się zespołów nauczycieli uczących w jednej klasie. Różnego rodzaju zespoły problemowo-zadaniowe mogą natomiast powstawać w zależności od potrzeb i zajmować się bardzo szczególnymi i konkretnymi zadaniami np.,. opracowaniem strategii rozwiązywania konkretnego problemu, wprowadzaniem mediacji w szkole, rozwiązywaniem konfliktów itp.

Przykłady dobrych praktyk

- **Szkoła Podstawowa nr 31 im. Henryka Sienkiewicza w Kielcach** – działań Zespół Wychowawczy, w czasie comiesięcznych posiedzeń dokonywano m.in. analizy arkuszy obserwacji zachowań uczniów. Podejmowano działania w stosunku do całych klas, jak i poszczególnych uczniów. Rozmawiano z rodzicami dzieci, które były kilkakrotnie wskazywane w arkuszu. Wyniki omawiane były też z radą pedagogiczną.
- **Zespół Szkół nr 21 w Bydgoszczy** – systematycznie pracowały klasowe zespoły wychowawcze; spotkania odbywały się 2-3 razy w semestrze (lub w zależności od potrzeb) w celu omówienia problemów wychowawczych i dydaktycznych uczniów oraz ustalenia jednolitych oddziaływań wychowawczych.
- **Zespół Szkół Zawodowych nr 1 w Strzelcach Opolskich** – cyklicznie spotykają się zespoły klasowe (wychowawca, nauczyciele uczący, pedagog, wicedyrektor szkoły), podczas spotkań przekazywane są informacje na temat uczniów, mające znaczenie dla lepszej współpracy nauczycieli.
- **Szkoła Podstawowa nr 74 im. Prymasa Tysiąclecia we Wrocławiu** – rozwiązywane są problemy wychowawcze uczniów w ramach spotkań Komisji Wychowawczych z udziałem przedstawicieli Policji lub Straży Miejskiej.
- **Zespół Szkół nr 5 w Suwałkach** – stworzono zespół natychmiastowego reagowania, w skład którego wchodzi: wicedyrektor szkoły, pedagog szkolny, wychowawca klasy, nauczyciele – świadkowie zdarzenia, przedstawiciele samorządu Szkolnego, rodzice obu

stron. Jego zadaniem jest natychmiastowa reakcja w sytuacjach nagłych. Zespół w ciągu 2 tygodni przeprowadza ocenę zdarzenia, decyduje o środkach zaradczych, przedstawia efekty pracy na forum klasy i monitoruje realizację postanowień.

- **Szkoła Podstawowa nr 44 w Białymstoku** – powołano do życia „Zespół Wychowawczo – Interwencyjny”. Jego zadaniem było opracowanie kodeksu ucznia, procedur reagowania w sytuacjach agresji i przemocy, strategii interwencyjnej, procedur szkolnych działań interwencyjnych w przypadku występowania zachowań problemowych uczniów oraz postępowania nauczyciela w sytuacjach krzywdzenia dziecka.
- **Gimnazjum nr 8 im. Stanisława Ligonia w Rudzie Śląskiej** – pedagog szkolny organizuje zespoły interdyscyplinarne, w skład których wchodzi: pedagog szkolny, wychowawca klasy, wychowawca świetlicy socjoterapeutycznej, pracownik socjalny, kurator, pracownik policji rodzice. Zespół ten wspólnie podejmuje decyzje wychowawcze.
- **Szkoła Podstawowa nr 14 w Gliwicach** – Powstał Zespół do spraw rozwiązywania konfliktów „Kompromis”, który tworzyło dwóch nauczycieli i pedagog szkolny (z podziałem na klasy I – III i IV – VI). Uczniowie, nauczyciele, rodzice zgłaszali konflikty, problemy w formie pisemnej lub ustnej do w/w nauczycieli lub do skrzynki pocztowej z napisem

„Punkt uszkodzonych”, również takie które pomimo podjętych działań wychowawczych nie zostały rozwiązane. Nauczyciele prowadzący Zespół po zapoznaniu się z problemem, wyznaczali: czas, miejsce zebrania się Zespołu oraz osób zainteresowanych (uczniowie, rodzice, przedstawiciele klasy, nauczyciele).

- **Szkoła Podstawowa nr 11 w Dąbrowie Górniczej** – powołano Szkolny Zespół ds. Przeciwdziałania Przemocy, który tworzył pedagog szkolny, wychowawca świetlicy, dwóch przedstawicieli Samorządu Uczniowskiego, dwóch przedstawicieli Rady Rodziców. Wypracowano w nim strategię przeciwdziałania agresji.

Edukacja rodziców

Dostarczanie rodzicom informacji na temat zjawisk agresji i przemocy jest również bardzo ważne. Na terenie szkoły ma ono ze zrozumiałych względów inny charakter, niż edukacja uczniów czy nauczycieli. Najczęściej przybiera postać różnego rodzaju wykładów, pogadanek czy dyskusji, prowadzonych przez kompetentne w tym zakresie osoby; warto jednak pomyśleć również o innych formach – choćby organizowaniu grup edukacyjnych lub grup wsparcia dla rodziców, opracowaniu ulotek informujących np. o sygnałach, na podstawie których można rozpoznać ofiary i sprawców przemocy lub zawierających adresy i telefony instytucji, w których mogą oni uzyskać specjalistyczną pomoc dla siebie lub swoich dzieci.

Przykłady dobrych praktyk

- **Szkoła Podstawowa nr 10 im. Henryka Sienkiewicza w Lublinie** – dla wszystkich rodziców zorganizowano dwie prelekcje na temat: „Co to jest agresja?“, i „Jak skutecznie przeciwdziałać agresji?” prowadzone przez psychologa i pedagoga z Poradni Psychologiczno- Pedagogicznej. W ramach „Dni bez agresji” rodzicom zaprezentowano spektakl „Pod napięciem”, otrzymali oni również gazetkę informującą o działaniach szkoły w zakresie zapobiegania przemocy.

Wychowawcy klas „0” wygłosili pogadankę dla rodziców na temat „Prawidłowe zachowanie się uczniów w szkole” Odbłyło się też spotkanie policji z rodzicami. Tematem było bezpieczeństwo na terenie osiedla, na którym położona jest szkoła. Rodzice są również zapraszani do udziału w lekcjach otwartych, a nawet do prowadzenia niektórych zajęć wychowawczych oraz do udziału w różnego typu imprezach integracyjnych.

- **Szkoła Podstawowa z Oddziałami Integracyjnymi nr 111 w Łodzi** – prowadzone są rozmowy z rodzicami podczas zebrań na temat zapobiegania agresji i przemocy (z wykorzystaniem wiedzy uzyskanej przez nauczycieli na szkoleniach).

Przeprowadzono też kurs dla rodziców w zakresie technik mediacyjnych w oparciu o metody „wychowania bez porażek” autorstwa Gordona.

- **Zespół Szkół nr 5 w Suwałkach** – działa punkt konsultacyjny dla rodziców prowadzony przez pedagoga szkolnego
- **Szkoła Podstawowa im. A. Mieleckiego w Koźminku** – dla wszystkich rodziców zostały przygotowane listy wskazówek na temat sposobów radzenia sobie ze złością. Zredagowano także listę „Co robić, gdy Twoje dziecko jest ofiarą przemocy?”, którą w formie ulotek wychowawcy klas przekazali rodzicom. Zostały one również wywieszane w szkole w miejscach ogólnie dostępnych.

- **Szkoła Podstawowa nr 25 im. Kornela Makuszyńskiego w Kielcach** – z udziałem psychoterapeuty, przeprowadzono panel dyskusyjny dla rodziców na temat „Postawy rodzicielskie a rozwój osobowości dziecka” oraz warsztaty „ Trening umiejętności wychowawczych”. Opracowano także broszurę- krótki poradnik skutecznego wychowania, zawierający informacje o programie oraz formach wsparcia i pomocy, jakie rodzic może otrzymać od szkoły.

- **Gimnazjum nr 6 im. Jana Kochanowskiego w Sosnowcu** – rodzice i liczna grupa nauczycieli szkoły uczęszczała na zajęcia warsztatowe „Szkoła dla rodziców i wychowawców” organizowanych przez Poradnię Psychologiczno – Pedagogiczną.

- **Terapeutyczna Szkoła Podstawowa nr 119 we Wrocławiu** – w ramach comiesięcznych konsultacji dla rodziców zostały zaprezentowane przez nauczycieli i psychologów wykłady, które miały na celu pokazać metody pracy z dzieckiem oraz wspomagać umiejętności wychowawcze. Były prowadzone też przez psychologów warsztaty w celu nawiązania współpracy, ujednolicenia zasad szkolnych i domowych oraz usprawnienia umiejętności komunikacyjnych.
- **Zespół Szkół nr 21 w Bydgoszczy** – przeprowadzonych zostało szereg warsztatów dla rodziców: Zachowania rodzicielskie budujące dobry kontakt z dzieckiem, Jak pomóc dziecku w wyborze szkoły średniej, Praca z dzieckiem sprawiającym problemy wychowawcze, Jak pracować z dzieckiem nadpobudliwym, Jak pomóc dziecku w przygotowaniach do egzaminu, Założenia programu Szkoła bez przemocy, Przyczyny agresji i sposoby jej zapobiegania, Bliżej siebie – dalej od narkotyków, Przygotowanie do podjęcia profilaktyki domowej.
- **Szkoła Podstawowa nr 31 im. Henryka Sienkiewicza w Kielcach** – organizowane były wspólne spotkania edukacyjne dla rodziców i nauczycieli, podczas których zrealizowano tematy: 1. Gotowość dziecka do podjęcia obowiązków szkolnych, 2. Postawy rodzicielskie a zachowania problemowe uczniów, 3. Źródła zachowań agresywnych- sposoby radzenia sobie z takimi zachowaniami, 4. Jak rozmawiać z dzieckiem.

Rodzice otrzymali ponadto materiały: kodeks „Szkoły bez przemocy”, list do rodziców, portret ofiary i agresora, informacje o przyczynach zjawiska agresji i przemocy, oraz materiały związane z prelekcją „Dziecko też człowiek”

Rodzice mieli też okazję skorzystać z bezpłatnego psychologicznego punktu konsultacyjnego na terenie szkoły.

- **Publiczna Szkoła Podstawowa nr 18 w Radomiu** – zainteresowani rodzice uczestniczyli w warsztatach „Szkoły dla rodziców”.

System norm i zasady

Jedną z podstawowych metod radzenia sobie z agresją w szkole jest stworzenie przewidywalnego dla uczniów środowiska wychowawczego, które określa jasne zasady, normy i reguły, a także konsekwencje w przypadku łamania tych zasad. W sposób formalny normy i zasady szkolne określa zazwyczaj statut szkoły. Aby jednak skutecznie rozwiązywać problemy agresji i przemocy w szkole konieczne są bardziej szczegółowe umowy i regulacje. Większość szkół posiada regulaminy szkolne, które w pewnym stopniu spełniają taką rolę. Czasem jednak warto tworzyć oddzielne dokumenty, w których znajdują się wszystkie ustalenia związane z zapobieganiem agresji i przemocy w szkole; może to być specjalny kodeks zawierający jasny system norm i zasad szkolnych oraz

konsekwencji za ich nieprzebranie, a także jednolite procedury działania i postępowania nauczycieli w tych przypadkach. Często w konkretnej szkole okazują się potrzebne bardziej szczegółowe i specyficzne procedury np. reagowania w przypadku „fali” uczniowskiej, czy też zawierania z uczniami kontraktów.

Aby te zasady były użyteczne, warto zadbać o ich jasne i precyzyjne brzmienie – niech będą to raczej konkretne ustalenia, na poziomie faktów i zachowań, a nie ogólne zasady (np. „zachowujemy się kulturalnie”). Skuteczność wypracowanego kodeksu zależy jednak również od tego, czy będzie on na co dzień obecny w życiu szkoły – umieszczony w widocznym miejscu, często przypominany i utrwalany - oraz od tego czy osoby pracujące w szkole same będą go przestrzegać.

Przykłady dobrych praktyk:

- **Szkoła Podstawowa nr 74 im. Prymasa Tysiąclecia we Wrocławiu** – wypracowano zasady interwencji w przypadkach łamania norm i zasad, wdrożono sposób postępowania wobec uczniów przeszkadzających na zajęciach (są separowani od grupy rówieśniczej i pozostają pod opieką dyżurującego w tym czasie nauczyciela), opracowano i wdrożono w szkolne życie DEKALOG DLA UCZNIĄ - zbiór zasad postępowania, opracowano i poddano zaopiniowaniu przez rodziców DEKALOG DLA RODZICA – powstały w ten sposób zbiór rodzicielskich powinności zostanie zaprezentowany podczas inauguracji nowego roku szkolnego i poddany zaprzysiężeniu, trwają prace nad DEKALOGIEM DLA NAUCZYCIELA
- **Gimnazjum im. Feliksa Szołdrskiego w Nowym Tomysłu** – wdrożenie nowatorskiej, autorskiej procedury dyscyplinującej pod nazwą Algorytm Interwencyjny. Jest to system indywidualnych kontraktów z uczniami, motywujący do zmiany zachowań.
- **Szkoła Podstawowa nr 11 w Dąbrowie Górniczej** – w szkole wypracowano strategię przeciwdziałania agresji. Opracowano system bezpiecznego dla uczniów informowania o przypadkach przemocy. Opracowano i wdrożono do realizacji Szkolny Program Przeciwdziałania Agresji i Przemocy.

Nauczyciele stosowali wypracowane procedury postępowania i reagowania na przypadki przemocy tzw. System interwencji wychowawczych. Nauczyciele rozwiązywali konflikty według „Etapów rozwiązywania konfliktów” stosując procedury szkolne:

- Procedura postępowania nauczyciela wobec ucznia sprawiającego trudności wychowawcze.
- Procedura postępowania nauczyciela w przypadku agresywnego zachowania się ucznia.
- Procedura postępowania w sytuacjach szczególnych zagrożeń związanych ze środkami odurzającymi i substancjami psychotropowymi.

Pedagog we współpracy z samorządami klas I – VI opracowała zasady zachowania się uczniów w czasie przerw śródlekcyjnych. Każda klasa otrzymała Regulamin zachowania się w czasie przerw, który wraz z wychowawcą szczegółowo omówiono.

- **Szkoła Podstawowa nr 44 w Białymstoku** – powołano do życia „Zespół Wychowawczo – Interwencyjny. Pierwszym zadaniem w/w zespołu było opracowanie „Kodeksu ucznia SP nr 44 – kary, nagrody – sankcje”, „Procedur reagowania w sytuacjach agresji i przemocy”, „Strategii interwencyjnej SP nr 44”, „Procedur szkolnych działań interwencyjnych w przypadku występowania zachowań problemowych uczniów”, „Algorytmu postępowania nauczyciela w sytuacjach krzywdzenia dziecka”/ przemoc fizyczna, przemoc emocjonalna, zaniedbywanie, wykorzystywanie seksualne/.
- **Publiczna Szkoła Podstawowa nr 2 im. Fryderyka Chopina w Świebodzinie** – realizowany był przedstawiony przez Zespół Wychowawczy model kontaktu nauczyciel wychowawcy z uczniami. Miał on na uwadze dwa rodzaje oddziaływań :
  - a) System wzmocnień pozytywnych - obejmujący jasno sprecyzowane kryteria dotyczące systemu pochwał, święta prymusa, wyboru najlepszego absolwenta szkoły, uczestnictwa przedstawicieli Samorządu Uczniowskiego w posiedzeniach Rad Pedagogicznych i Rad Rodziców oraz prezentacji osiągnięć uczniów.
  - b) System interwencji wychowawczej z drogą postępowania dyscyplinarnego - obejmującego kolejnych sześć kroków interwencji wychowawczej, czyli zasady reagowania pracowników szkoły na agresję i przemoc w szkole.
- **Szkoła Podstawowa nr 31 im. Henryka Sienkiewicza w Kielcach** – w celu zapewnienia dobrych relacji , przestrzegania wyznaczonych norm i zasad powstały w bieżącym roku szkolnym dwa ważne dokumenty
  1. Procedury kontaktu z rodzicami -obejmują one formy kontaktów poczynając od wywiadówek, kończąc na szkoleniach oraz sposób rozwiązywania aktualnych problemów z zachowaniem kolejności zgłaszania problemu.
  2. System interwencji wychowawczej powstał w celu ujednoczenia systemu oddziaływań wychowawczych we wszystkich klasach. Obejmuje on 10 kroków postępowania od najmniej dolegliwych dla ucznia po radykalne rozwiązania takie jak zgłoszenie sprawy do sądu rodzinnego.
- **Gimnazjum nr 1 im. Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Strzegomiu** – prowadzi się systematyczne monitorowanie agresywnych zachowań uczniów, rejestrowanie ich w notatnikach profilaktycznych (wraz z podjętymi działaniami i efektami), natychmiastowe informowanie pedagoga i psychologa o powtarzających się tego typu zachowaniach i zawieranie kontraktów indywidualnych na zespole wychowawczym

Konferencje i inne akcje szkolne

W szkolnym systemie rozwiązywania problemów agresji i przemocy różnego rodzaju działania akcyjne mogą odegrać ważną rolę. Najczęściej działania te mają miejsce na szerszym forum szkoły i w związku z tym sprzyjają zaangażowaniu w nie większej liczby osób, i to zarówno nauczycieli, uczniów, jak i rodziców. Ze względu na formę przekazu, zazwyczaj plastyczną, literacką lub muzyczną, mogą wywierać duże wrażenie i sprzyjać bardziej emocjonalnemu odbiorowi. Stanowią też wyraźny sposób zamianifestowania przez szkołę swojego stanowiska w tych sprawach.

Z powyższych względów podobne formy działań są często przez szkoły stosowane; warto jednak pamiętać, by nie zastąpiły innych, bardziej systematycznych form oddziaływań.

Przykłady dobrych praktyk:

■ **Publiczne Gimnazjum w Wadowicach Górnych** – w szkole zorganizowano:

1. Niebieski Dzień Protestu Przeciw Przemocy. Wszyscy uczniowie i nauczyciele przyszli w tym dniu ubrani na niebiesko lub z niebieskim elementem stroju. Do akcji przyłączyli się pracownicy Urzędu Gminy, którym uczennice przypięły do marynarek i sweterków niebieskie wstążeczki.

2. Dwa konkursy z atrakcyjnymi nagrodami: Konkurs plastyczny „Stop przemocy” i konkurs na opowiadanie lub komiks zakończone przysłowiem „Nie rób drugiemu, co tobie niemiłe”..

■ **Publiczna Szkoła Podstawowa nr 7 im. II Armii Wojska Polskiego w Żaganii** – Debata samorządów klasowych pod hasłem „Zatrzymaj przemoc”.

■ **Szkoła Podstawowa im. Władysława Broniewskiego w Szczuczynie** – zorganizowano SZKOLNE DNI PRZECIW PRZEMOCY pod hasłem: Agresji i przemocy mówimy: NIE! Celem działań było: uświadomienie uczniom przyczyn złości i agresji, zapoznanie dzieci ze sposobami radzenia sobie z zachowaniami agresywnymi, uświadomienie potrzeby nawiązywania kontaktów nieagresywnych, umożliwienie uczniom wyrażenia swoich emocji, myśli w formie prac plastycznych, literackich lub krótkich programów artystycznych na temat agresji i przemocy.

W ciągu trzech dni codziennie uczniowie mogli uczestniczyć w ciekawych zajęciach, wykazać się w konkursach, rozładować napięcia i emocje w sposób społecznie akceptowany.

■ **Szkoła Podstawowa im. Kornela Makuszyńskiego w Zespole Edukacyjnym w Skwierzynie** – przeprowadzono konkurs skierowany do całej społeczności szkolnej, poświęcony

specjalnie hasłu: TWOJA SZKOŁA O SZACUNEK WOŁA. W ramach konkursu klasy wykonywały różne rodzaje prac - prace plastyczne, historyjkę obrazkową, krótkie opowiadania, list do kolegi, koleżanki lub do przyszłych pokoleń, układały DEKALOG czyli 10 przykazań o tym, w jaki sposób okazywać szacunek ludziom i przyrodzie oraz jak żyć, aby na ten szacunek zasłużyć; scenariusz do prezentacji komputerowej.

Zorganizowany został Międzyszkolny Dzień Przeciw Agresji i Przemocy. W tym dniu uczniowie:

- brali udział w zawodach sportowych
- wykonywali prace malarskie: plakaty i logo Dnia Przeciw Agresji na koszulkach,
- uczestniczyli w warsztatach, które prowadzili wychowawcy klas według przygotowanych przez pedagogów materiałów.

- **Szkoła Podstawowa nr 11 w Dąbrowie Górniczej** – pedagog opracował program „Plakietka - „STOP AGRESJI”. Każdy uczeń, który nie zgadza się na agresję nosił plakietkę „STOP AGRESJI” Zorganizowana została Kampania informacyjna dla uczniów „Nie zamykaj oczu” oraz „Dni uprzejmości”, w czasie których uczniowie uczyli się zachowywać w sytuacjach trudnych
- **Gimnazjum nr 1 im. Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Strzegomiu** – organizowane były cykliczne imprezy i akcje ogólnoszkolne służące podnoszeniu poziomu bezpieczeństwa w szkole: Szkolne Dni Przeciw Przemocy, Dzień Życzliwości, akcja „Wulgaryzmy ludzi niszczą”.
- **Szkoła Podstawowa w Markłowicach Górnych** – przeprowadzono konkurs szkolny „Klasa – gospodarzem szkoły” Każda klasa przez okres 2 tygodni pełniła funkcję gospodarza. Aktywnie uczestnicząc w życiu szkoły spełniała następujące funkcje: promowała zdrowy i mądry tryb życia, pokazywała przykłady dobrych zachowań, uczyła pozostałych uczniów szacunku, tolerancji, zrozumienia, pomagała innym, organizowała i prowadziła w szkole akcje, konkursy, zabawy, itp.
- **Szkoła Podstawowa nr 2 im. Kornela Makuszyńskiego w Legionowie** – zorganizowała Walentynkowe obchody „Dnia Przeciw Agresji”.
- **Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy w Giżycku** – przegląd małych form teatralnych w czasie Szkolnego Dnia Teatru pod hasłem „Nie chcemy przemocy”.

Współpraca ze środowiskiem lokalnym

Każde działanie systemowe zakłada korzystanie z zaplecza. Zasadą reagowania w przypadku przemocy szkolnej jest to, aby w pierwszej kolejności próbować rozwiązać

sprawy we własnym zakresie, a jeśli się nie da, to niezwłocznie sięgać po pomoc z najbliższego środowiska. Z doświadczeń wielu szkół wynika, że zbyt długie wahanie przed zwróceniem się o pomoc z zewnątrz powodowało eskalację problemu, podczas gdy szybka interwencja często zapobiegała poważniejszym kłopotom. Ponadto korzystanie z takiej pomocy w niektórych dziedzinach jest po prostu konieczne; nie wszystkie działania należą do zadań szkoły (np. szkoła nie zajmie się terapią psychologiczną czy też inną pomocą specjalistyczną), często potrzebna jest też pomoc dla całej rodziny, co również przekracza możliwości szkoły. Czasem konieczna jest wreszcie tego rodzaju interwencja, do jakiej pracownicy szkoły po prostu nie mają prawa i to przepisy prawne decydują o tym, że szkoła powinna zwrócić się do sądu lub policji.

Instytucje i osoby, które w sprawach agresji i przemocy mogą pomóc szkole to m.in.: władze lokalne, szczególnie oświatowe, poradnia psychologiczno-pedagogiczna, punkt interwencji kryzysowej, świetlica socjoterapeutyczna, sąd, policja i straż miejska, pełnomocnik urzędu miasta lub gminy ds. profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych, kuratorzy sądowi, pracownicy pomocy społecznej oraz różne organizacje pozarządowe, zajmujące się problemami społecznymi.

Przykłady dobrych praktyk

- **Szkoła Podstawowa nr 2 im. Kornela Makuszyńskiego w Legionowie** – współpraca ze środowiskiem lokalnym opierała się na stałym kontakcie z instytucjami wspierającymi pracę szkoły. O przypadkach zachowań agresywnych i niebezpiecznych informowano Zespół ds. Nietletnich KPP w Legionowie, szkoła współpracowała z kuratorami Sądu Rejonowego oraz konsultowała zachowania uczniów z pracownikami Poradni Psychologiczno-Pedagogicznej.

Efektem współpracy z Referatem Zdrowia Publicznego i Spraw Społecznych było funkcjonowanie świetlicy profilaktycznej, wielu zajęć pozalekcyjnych oraz uczestniczenie uczniów w przedstawieniach teatralnych o charakterze profilaktycznym.

- **Szkoła Podstawowa nr 74 im. Prymasa Tysiąclecia we Wrocławiu** – kontaktowała się z przedstawicielami Rady Osiedla, by wymienić informacje nt. sytuacji wokół szkoły.
- **Gimnazjum z Oddziałami Integracyjnymi nr 1 w Olkuszu** – udział w spotkaniach Forum Samorządów Gimnazjalnych na temat agresji w środowisku uczniowskim
- **Szkoła Podstawowa Markłowice Górne** – odbywały się spotkania uczniów z policjantami nt: „Postępowanie Policji wobec nieletnich”, „Wykroczenia nieletnich”, „Bezpieczne zachowywanie się w szkole, w domu, w drodze do i z pracy, w kontaktach z nieznanymi”.

- **Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych nr 9 im. Komisji Edukacji Naukowej w Łodzi** – uczniowie sześciu klas pierwszych wzięli udział w prelekcjach prowadzonych przez policję na temat odpowiedzialności karnej, zaś pięć klas starszych obserwowało w Okręgowym Sądzie w Łodzi rozprawy sądowe dotyczące rozbojów i narkotyków. Odbywają się również zajęcia psychoedukacyjne przy wsparciu Poradni Psychologiczno-Pedagogicznej.
- **Szkoła Podstawowa z Oddziałami Integracyjnymi nr 111 w Łodzi** – współpraca poszczególnych klas nauczania zintegrowanego z okolicznymi przedszkolami – wspólne zajęcia, zaproszenia do szkolnego kina.
  - współpraca z policją – coroczne spotkania z klasami pierwszymi i szóstymi
  - współpraca ze strażą miejską – spotkania z klasami czwartymi
  - współpraca z PCK – coroczne spotkania z klasami pierwszymi i szóstymi na temat udzielania pierwszej pomocy i unikania wypadków;
  - współpraca ze Stowarzyszeniem przeciw przemocy;
  - współpraca z Polskim Centrum Mediacji;
  - współpraca z Radą Osiedla – np. pomoc Rady w organizowaniu spotkań z instytucjami;
  - współpraca ze Specjalistyczną Poradnią Wspierania Rozwoju i Terapii w Łodzi gdzie prowadzone są zajęcia z klasami na wybrane tematy – zajęcia psychoedukacyjne i profilaktyczne, zajęcia z zakresu treningu kontroli złości oraz technik mediacji, współpraca w zakresie działań terapeutycznych w odniesieniu do uczniów z zaburzeniami i problemami wychowawczymi.
- **Zespół Szkół nr 21 w Bydgoszczy** – współpraca z wieloma organizacjami i służbami społecznymi m.in. :
  - Policją i Strażą Miejską - organizacja działań profilaktycznych w ramach „Niebieskiego tygodnia”, funkcjonowanie „Niebieskiej skrzynki”, organizacja szkoleń, podejmowanie bieżących interwencji, zabezpieczenie imprez szkolnych.
  - Poradnią Psychologiczno – Pedagogiczną - prowadzenie zajęć dla uczniów z problemami dydaktycznymi/wychowawczymi, zajęcia integracyjne dla uczniów, bieżąca diagnoza, organizacja warsztatów dla nauczycieli, rodziców, uczniów, prowadzenie punktu konsultacyjnego na terenie szkoły(udzielanie pomocy rodzicom, uczniom, nauczycielom)
  - Policyjną Izba Dziecka - organizacja warsztatów dla uczniów w ramach edukacji prawnej
  - Poradnią Zdrowia Psychicznego - prowadzenie warsztatów dla nauczycieli oraz uczniów, współpraca dotycząca pomocy uczniom z problemami zdrowotnymi oraz ich rodzicom i nauczycielom
  - Bydgoskim Ośrodkiem Rozwiązywania Problemów Alkoholowych - organizowanie działań profilaktycznych oraz imprez dla uczniów

- **Stowarzyszeniem „Medar” Centrum Pomocy Rodzinie** – objęcie wszechstronną pomocą dzieci z rodzin z problemem alkoholowym lub przemocą domową.
- Stowarzyszeniem „Bezpieczeństwo dziecka” - warsztaty dla nauczycieli, uczniów i rodziców.

Zajęcia pozalekcyjne

Zajęcia pozalekcyjne to niespecyficzna forma profilaktyki agresji, są jednak potrzebne uczniom ze względów rozwojowych; mogą ponadto pośrednio pełnić rolę profilaktyczną, dając im możliwość odnoszenia sukcesów, podnosząc ich poczucie własnej wartości oraz - szczególnie w przypadku zajęć o charakterze ruchowym - dawać możliwość odreagowania emocji i napięcia.

Są dobrą praktyką, gdy nie stanowią jedynej lub podstawowej „lekarstwa” na agresję, gdy ich formy i ilość są odpowiedzią na rzeczywiste potrzeby uczniów.

Przykłady dobrych praktyk

- **Szkoła Podstawowa nr 2 im. Kornela Makuszyńskiego w Legionowie** – zaplanowano zajęcia pozalekcyjne uwzględniające potrzeby dzieci (były o to pytane) oraz dostosowano je do planu lekcji. Działa też Klubu Uczniowski – rodzaju świetlicy dla uczniów klas 4-6, gdzie starsi nasi uczniowie spędzają wolny czas.
- **Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych nr 9 im. Komisji Edukacji Naukowej w Łodzi** – prowadzi liczne koła pozalekcyjne: internetowe, elektroniczne, klub europejski „Euronika”, Centrum Informacji Multimedialnej, szkolny klub krótkofalowców, Szkolny Ośrodek Kariery, orkiestrę szkolną, szkolny kabaret „Niepunktualni” itd. Oprócz tego działa świetlica Towarzystwa Przyjaciół Dzieci.
- **Gimnazjum nr 19 im. Józefa Czechowicza w Lublinie** – prowadzone są zajęcia sportowe tj. zajęcia pozalekcyjne na siłowni, w ramach SKS, zajęcia z tańca nowoczesnego.
- **Terapeutyczna Szkoła Podstawowa nr 119 we Wrocławiu** – w ramach świetlicy terapeutycznej dzieci rozwijały swoje zainteresowania, poznawały formy twórczego wyrażania siebie i integrowały się podczas różnorodnych zajęć: warsztatów filmowych, zajęć z zakresu modelarstwa, kółka szachowego, gotowania, zajęć plastycznych.
- **Zespół Szkół nr 21 w Bydgoszczy** – w szkole działa ponad 100 różnych kół zainteresowań

Atrakcyjne sposoby spędzania przerw

Przerwy w szkole są czasem, podczas którego może ujawniać się szczególnie wiele zachowań agresywnych. Sprzyjają temu np. ciasne korytarze, po których w krótkim czasie musi się przemieścić ogromna liczba uczniów, co stwarza wiele okazji do konfliktów. Uczniowie podczas przerw chcą też często odreagować napięcie, które towarzyszyło im na lekcji, stąd też wiele gwałtownych zachowań. Potrzebują wreszcie odpocząć i zaspokoić naturalną potrzebę ruchu. Stąd też zapewnienie uczniom atrakcyjnych sposobów spędzenia przerwy może w znaczący sposób zmniejszyć ilość zachowań agresywnych w tym czasie.

Przykłady dobrych praktyk

- **Publiczna Szkoła Podstawowa im. Jana Pawła II w Wałbrzychu** – opracowany został projekt „Bezpieczna przerwa”, którego celem było zmniejszenie liczby zachowań agresywnych poprzez zagospodarowanie uczniom długich przerw. Autorami pomysłów byli uczniowie – wykonując prace w konkursie plastycznym „Przerwa bez agresji”. Szkoła udostępniła uczniom klas IV – VI cztery pomieszczenia, w których odbywają się pod opieką nauczyciela różne formy zajęć, takie jak: taniec disco, gry planszowe, ćwiczenia relaksacyjne przy muzyce oraz zajęcia ruchowe na sali gimnastycznej. Zostały zakupione stoły do gry w „piłkarzyki”. W bibliotece szkolnej dzieci mogą skorzystać w czasie przerw z komputerów i Internetu. Klasy młodsze również w czasie długich przerw mogą korzystać ze zorganizowanych przez nauczycieli zajęć: teatralnych, relaksacyjnych, tanecznych i gier stolikowych. Wybór sposobu spędzania przerw należy do dziecka.
- **Szkoła Podstawowa nr 3 im. Tadeusza Kościuszki w Siemianowicach Śląskich** – prowadzone są gry i zabawy integracyjnych w czasie przerw w szkole oraz na boisku szkolnym.
- **Publiczna Szkoła Podstawowa nr 18 w Radomiu** – na sali gimnastycznej w czasie długich przerw są zorganizowane zajęcia dla uczniów prowadzone przez nauczycieli w-f.
- **Szkoła Podstawowa z Oddziałami Integracyjnymi nr 111 w Łodzi** – wdrożono szkolny projekt: „Bezpieczne przerwy” – opracowano zestaw bezpiecznych gier i zabaw wraz z instrukcjami, w które uczniowie w czasie przerw mogą się bawić.

Zorganizowano kąciki zainteresowań w klasach nauczania zintegrowanego – w salach lekcyjnych wydzielone miejsce do spokojnych gier i zabawy w czasie przerw.

- **Publiczna szkoła podstawowa nr 18 im Komisji Edukacji narodowej w Radomiu** – zorganizowanie miejsca do zabawy na dworze- namalowane na asfalcie plansze do gry w klasy, stół do tenisa stołowego.

- **Publiczna Szkoła Podstawowa nr 7 im. II Armii Wojska Polskiego w Żaganii** – zabawy integrujące i rozładowujące napięcie emocjonalne podczas przerw międzylekcyjnych organizowane przez uczniów z klasy pełniącej dyżur przy wsparciu nauczyciela dyżurującego.

Nadzór nad uczniami

Dyżury nauczycieli w każdej szkole są powszechna praktyką, chodzi jednak o to, by spełniały swoją rolę w zakresie zapobiegania zachowaniom agresywnym. Aby tak się stało, warto by były rzeczywiście dobrze zorganizowane i prowadzone. Organizacja dyżurów powinna zapewnić przede wszystkim odpowiednią liczbę osób dyżurujących oraz takie ich rozmieszczenie, które będzie w szczególności chronić najbardziej „newralgiczne” miejsca (ciasne, ciemne zaułki i korytarze, okolice sklepiku, szatni itp).

Jednak aby dyżury skutecznie zapobiegały zachowaniom agresywnym, muszą być aktywne; nie zawsze wystarczy sama obecność dorosłego, ważne by dyżurujący wiedział wcześniej, na co powinien zareagować (może np. mieć listę zachowań, na które bezwzględnie ma reagować) i rzeczywiście zwracał uwagę na niepokojące sygnały. Osoba dyżurująca – zwłaszcza jeśli jest to ktoś inny, niż nauczyciel – powinna też wiedzieć, na czym dokładnie ma polegać jej interwencja, oraz komu i w jakiej formie przekazać następnie informacje o konkretnym wydarzeniu.

Przykłady dobrych praktyk

- **Szkoła Podstawowa nr 11 w Dąbrowie Górniczej** – wzmocniono dyżury w czasie przerw śródlekcyjnych poprzez włączenie w dyżury przedstawicieli samorządu uczniowskiego, na 6 przerwie dyżur pełni dwóch nauczycieli.
- **Publiczna Szkoła Podstawowa im. Jana Pawła II w Wałbrzychu** – podczas wszystkich przerw nauczyciele pełnili dyżury. W sytuacjach, gdy dochodziło do agresywnych zachowań, odnotowywali te przypadki na przygotowanych przez nas „kartach zachowań agresywnych”. Karty te składane były u pedagoga szkolnego, następnie dokonywano ich analizy. Pozwalało to na zidentyfikowanie agresora i ofiary, z którymi prowadzona była indywidualna praca.
- **Szkoła Podstawowa z Oddziałami Integrycyjnymi nr 111 w Łodzi** – zwiększono liczbę dyżurów nauczycielskich, wprowadzono dyżury uczniów, dodatkowe dyżury w szatni, wprowadzono też sprowadzanie dzieci do szatni oraz dyżury woźnych.
- **Szkoła Podstawowa nr 1 im. Bolesława Prusa w Hrubieszowie** – wprowadzono dyżury uczniów podczas długich przerw. Dyżury pełnią uczniowie tzw. „Strażnicy pokoju”, uczniowie klas IV- VI, ubrani w koszulki „Szkoly bez przemocy”, posiadający identyfikatory

oraz zeszyty uwag, w których zapisują ewentualne uwagi o uczniach zagrażających bezpieczeństwu na korytarzu podczas przerw. Uczniowie pełniący dyżur mają za zadanie pilnować porządku i bezpieczeństwa, informować nauczyciela dyżurującego o zagrożeniach i rozwiązywać konflikty rówieśnicze. Dyżury odbywają się na korytarzach oraz w miejscach wskazanych przez uczniów jako niebezpieczne (przed szatnią i stołówką). Klasa pełni dyżur przez jeden tydzień, sporządza sprawozdanie ze swojego dyżuru, na podstawie którego analizowana jest liczba uwag zapisanych poszczególnym uczniom. Osoba, która posiada trzy uwagi w zeszycie uwag strażników traci przywilej bycia „Strażnikiem Pokoju” w przyszłości.

- **Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych nr 9 im. Komisji Edukacji Naukowej w Łodzi** – przez pierwsze dwa miesiące od rozpoczęcia roku szkolnego prowadzone są wzmożone dyżury, aby zapobiec zjawisku „fali”.
- **Publiczne Gimnazjum w Wadowicach Górnych** – wzmocnienie dyżurów na korytarzach w taki sposób, że nauczyciele widzą się nawzajem.
- **Publiczne Gimnazjum nr 2 w Raławicach Śląskich** – uczniowie zostali zobowiązani do pomocy podczas przerw w pełnieniu dyżurów nauczycielskich – wspólnie z wychowawcami ustalili harmonogramy dyżurów.
- **Szkoła Podstawowa nr 31 im. Henryka Sienkiewicza w Kielcach** – po przeanalizowaniu wyników wcześniejszych ankiet zostały zintensyfikowane dyżury nauczycieli, pracowników administracji. Każda klasa otrzymała dwóch wychowawców – jeden z nich to tzw. „wychowawca społeczny”, który wspiera lub czasem zastępuje wychowawcę zasadniczego.

Inne formy nadzoru

Obserwacja uczniów i zapobieganie ich anonimowości w szkole niewątpliwie może zmniejszać nasilenie zachowań agresywnych. Świadomość uczniów, że są obserwowani, może powodować, że w większym stopniu będą kontrolowali swoje zachowanie, warto jednak pamiętać że na dłuższą metę monitoring – zwłaszcza, jeśli jest uważany za główny sposób zapewnienia bezpieczeństwa – może po pierwsze „przebrać za wróżkę” na uczniach, po drugie zaś: w żaden sposób nie uczy i nie wychowuje. Wydaje się natomiast, że może on być czasem konieczny w szkołach znajdujących się w szczególnie trudnych środowiskach lub wtedy, gdy istnieje obawa wchodzenia do szkoły niepowołanych osób.

Wydaje się jednak, że znaczenie poszczególnych sposobów nadzoru zależy najbardziej od osobistego zaangażowania w nie uczestników życia szkolnego. Więc dyżury uczniów i nauczycieli będą bardziej znaczące od zatrudnienia ochroniarzy, a monitoring mniej

znaczący od „dumnego” noszenia atrakcyjnych identyfikatorów. Identyfikatory, oprócz swojej niewątpliwie ważnej roli w identyfikowaniu uczniów i tym samym zapobieganiu przebywania w szkole niepowołanych osób, mogą być środkiem budowania poczucia przynależności do społeczności szkolnej.

Przykłady dobrych praktyk

- **Szkoła Podstawowa z Oddziałami Integracyjnymi nr 111 w Łodzi** – wprowadzony został monitoring – zamontowane są czujniki ruchu; Internet na terenie szkoły posiada system zabezpieczający przed otwieraniem stron przeznaczonych dla dorosłych.
- **Szkoła Podstawowa nr 19 im. Mieszka I w Białymstoku** – firma ochroniarska patroluje teren wokół szkoły, poprawiony został stan oświetlenia szkoły.
- **Szkoła Podstawowa nr 74 im. Prymasa Tysiąclecia we Wrocławiu** – odbywały się codzienne poranne patrole Straży Miejskiej wokół terenu szkoły, szkoła została zaopatrzona w monitoring - zainstalowano kamery w budynku oraz na posesji.
- **Szkoła Podstawowa nr 8 im. K. K. Baczyńskiego w Tarnowie** – wprowadzono noszenie identyfikatorów
- **Szkoła Podstawowa nr 74 im. Prymasa Tysiąclecia we Wrocławiu** – patrole policji i straży miejskiej wokół szkoły. Założenie systemu telewizji dozorowej wewnątrz i na zewnątrz budynku szkolnego., wprowadzenie identyfikatorów.
- **Zespół Szkół Mechanicznych nr 2 w Białymstoku** – wprowadzono smycze identyfikacyjne z logo i nazwą szkoły.
- **Gimnazjum im. Jana Pawła II w Gołkowicach** – sprawdzane są obce osoby wchodzące na teren szkoły; zapewniono szczególną opiekę młodzieży dojeżdżającej – opieka w czasie oczekiwania na autobus, podczas przejścia ze szkoły do autobusu i w czasie przejazdu.

Zaufana osoba

Istnienie w szkole osoby, do której uczeń może się zwrócić ze swoimi problemami i wątpliwościami może spełnić dużą rolę w systemie reagowania na zachowania agresywne. Może to być szczególnie ważne dla ofiar lub świadków przemocy, a więc osób, które mogły mieć już w przeszłości przykre doświadczenia (np. nie zachowania dyskrecji) w sytuacjach zwracania się do kogoś o pomoc. Warto, by taką osobą w szkole był ktoś, kogo uczniowie po pierwsze rzeczywiście darzą zaufaniem (a więc np. osoba przez uczniów wybrana), po drugie zaś – by była to osoba odpowiednio przygotowana

merytorycznie do takich zadań. Najkorzystniejsza wydaje się sytuacja, kiedy uczeń może się z takimi problemami zwrócić do dowolnego, wybranego przez siebie nauczyciela, co oczywiście zakłada pewien poziom kompetencji w tym zakresie wszystkich nauczycieli uczących w szkole. Interesujące wydaje się również szkolenie i przygotowywanie uczniów starszych klas do pełnienia takiej roli.

Przykłady dobrych praktyk:

- **Zespół Szkół im. Jana Pawła II w Czersku** – wybór Rzecznika Praw Ucznia
- **Gimnazjum nr 1 w Cieszynie** – pedagog szkolny ma konto e-mailowe, na które uczniowie mogą pisać o swoich problemach .
- **Szkoła Podstawowa nr 8 im. K. K. Baczyńskiego w Tarnowie** – pani pedagog odpowiada na zadane pytania i problemy na specjalnej Tablicy „Ważne sprawy i trudne pytania ze skrzynki zaufania”. Wprowadzono „Ciche rozmowy” czyli spotkania z pedagogiem, kiedy można porozmawiać o swoich ważnych sprawach.
- **Zespół Szkół nr 5 w Suwałkach** – działają tutaj młodzieżowi liderzy rozwiązujący problemy rówieśnicze
- **Gimnazjum Publiczne nr 2 w Świnoujściu** – Młodzież wybrała 4 opiekunów z grona pedagogicznego, zostali oni przeszkoleni i można zwracać się do nich w sprawach agresji i przemocy.

Skrzynki na problemy

„Skrzynki na problemy” niewątpliwie ułatwiają uczniom przekazywanie informacji na temat agresji i przemocy w szkole. Mogą być dobrym rozwiązaniem szczególnie dla uczniów niepewnych, nieśmiałych lub takich, którzy czegoś się obawiają czy wstydzą (np. ofiar przemocy). Ich negatywną stroną jest brak osobistego kontaktu i możliwość pojawienia się w nich ważnych wprawdzie, ale trudnych do potwierdzenia informacji o szczególnych formach przemocy (np. o nadużyciach seksualnych), a także informacji nieprawdziwych. Telefon kontaktowy przynajmniej częściowo wolny jest od tej wady, gdyż pozwala nawiązać pewien kontakt (np. z ofiarą przemocy) oraz zebrać znacznie większą ilość istotnych informacji. Wydaje się, że takie formy informowania przez uczniów o swoich problemach mogą pełnić większą rolę w początkowych etapach wdrażania szkolnych systemów rozwiązywania problemów agresji i przemocy, natomiast wraz z zakładanym przez nie wzrostem zaufania wśród wszystkich członków szkolnej społeczności, stopniowo mogą przestać być potrzebne.

Przykłady dobrych praktyk:

- **Gimnazjum nr 5 przy Specjalnym Ośrodku Szkolno – Wychowawczym w Chełmie** – w szkole rozpoczął funkcjonowanie system bezpiecznego informowania o aktach przemocy poprzez zainstalowanie „skrzynki zaufania”.
- **Publiczna Szkoła Podstawowa nr 18 w Radomiu** – na szkolnym korytarzu zainstalowano skrzynkę 4XP (pytań, problemów, podziękowań, prośb), Bardziej skomplikowane problemy ze skrzynki 4XP są rozpatrywane przez Zespół Wychowawczy.
- **Szkoła Podstawowa im. Władysława Broniewskiego w Szczuczynie** – zawieszono w szkole skrzynkę: „Zgłoś ten problem”, gdzie każdy uczeń, który chce pozostać anonimowy może wrzucić swoją karteczkę z opisem problemu, który zauważa w szkole.
- **Publiczne Gimnazjum w Wadowicach Górnych** – uruchomiono w szkole **Telefon Zaufania**, na który uczniowie mogą dzwonić w wyznaczonych godzinach lub o dowolnej porze wysyłać sms-y. Przy telefonie dyżury pełni pedagog szkolny. Uczniowie mogą również pisać **maile** na podany adres utworzony specjalnie w celu ułatwienia dyskretnego, anonimowego kontaktu z pedagogiem. Na korytarzu szkolnym znajdują się również dwie zielone **Skrzynki Zaufania**.
- **Gimnazjum nr 1 im. Św. Kingi w Bochni** – istnieją na korytarzach Szkolne Skrzynki Zaufania, do których uczniowie mogą wrzucać kartki z informacjami o doznanych lub zaobserwowanych aktach przemocy w szkole.
- **Gimnazjum nr 1 w Cieszynie** – pedagog szkolny ma konto e-mailowe, uczniowie mogą anonimowo informować na temat aktów agresji w szkole.

Zauważanie i docenianie dobrych zachowań uczniów

Warto pamiętać w działaniach szkoły nie tylko o powstrzymaniu zachowań agresywnych, ale również o promowaniu zachowań prospołecznych, związanych nie tylko z kontaktem z innymi ludźmi, ale także z przestrzeganiem norm i reguł życia grupowego. Dzieci, które same przestrzegają obowiązujące w szkole przepisy i ustalenia, powinny być za to szanowane i doceniane. To budzi pozytywne uczucia wśród członków szkolnej społeczności i jest często bardziej skuteczne od piętnowania zachowań niewłaściwych. A ponieważ powstrzymanie zachowań agresywnych z konieczności jest formą konfrontacji i wywołuje napięcia, tym bardziej ważne jest promowanie i wzmacnianie choćby drobnych pozytywnych zachowań wspierających innych.

Przykłady dobrych praktyk

- **Publiczna Szkoła Podstawowa nr 2 im. Fryderyka Chopina w Świebodzinie** – w klasach I-III promowano pozytywne postawy zachowania pod hasłem „CHCESZ BYĆ POPULARNY – BĄDŹ KULTURALNY”. Polegało to na codziennym lub cotygodniowym nagradzaniu: punktami, kolorami, „bużkami” młodszych uczniów na klasowym „drzewie pochwał” oraz co miesiąc na „Szkolnym drzewie pochwał klas I-III” wraz z wywieszeniem jego zdjęcia. Na koniec roku wytypowano w klasach zwycięzców konkursu, którym zostały wręczone nagrody na końcowym apelu szkolnym.
- **Szkoła Podstawowa nr 8 im. K. K. Baczyńskiego w Tarnowie** – Uczniowie redagują Gazetkę „Szkolny ołówek” - 2 numery tej gazetki noszą tytuł „Sukcesy Ósemki”. Zamieszczono tam nazwiska uczniów wykazujących się wzorowymi i bardzo dobrymi zachowaniami, wysokimi wynikami w nauce oraz tych którzy wygrali konkursy lub mają inne szczególne osiągnięcia. Na jednym z korytarzy szkolnych wisi ogromne „Drzewko sukcesów”, na którym umieszczono osiągnięcia uczniów, nawet te najdrobniejsze.
- **Publiczna Szkoła Podstawowa nr 18 w Radomiu** – w klasach I- III raz w miesiącu przeprowadzano wybory Super Kolega- Koleżanka. Nazwiska laureatów były wywieszane w szkolnej gablocie.
- **Szkoła Podstawowa nr 1 im. Bolesława Prusa w Hrubieszowie** – w klasach prowadzony jest comiesięczny „Plebiscyt dobrego zachowania”- poszczególne klasy wybierają ucznia, który w danym miesiącu był wzorowym kolegą,. Nazwiska osób wybranych zamieszczane są na zbiorowym zestawieniu w gablotce ściennej oraz w gazecie szkolnej „Jedyneczka”. Na koniec roku - „najlepszych kolegów” są nagradzani i wyróżniani.
- **Terapeutyczna Szkoła Podstawowa nr 119 we Wrocławiu** – prowadzone są Dzienniczki Sukcesów . Pomagają one rozpoznawać i rozwijać mocne strony ucznia. Podczas Dnia Sukcesu, na podstawie również dzienniczków, uczniowie mogli podsumować własne osiągnięcia. Osiągnięcia te każdorazowo były zawieszane na Drzewku Sukcesów w holu szkoły.
- **Publiczna Szkoła Podstawowa nr 28 im. Jana Pawła II w Wałbrzychu** – co semestr nagradzane są w szkole osoby, które nie stosują przemocy i czynnie się jej przeciwstawiają; otrzymują one plakietki z napisem Nie stosuję agresji, a ich wizytówki ze zdjęciem są umieszczane w specjalnej gablocie.
- **Szkoła Podstawowa im. 16. Pułku Ułanów Wielkopolskich w Grupie** – opracowane zostały zasady nagradzania dobrych zachowań uczniów: w klasach I-III uczniowie gromadzą indywidualnie punkty za zachowanie, na koniec miesiąca obliczany jest dla

każdego % wyprodukowanego grzecznołinu. Zdobywca najlepszego wyniku otrzymuje plakietkę Grzeczny uczeń drobny i upominek; w klasach IV-VI za najlepszy wynik w podsumowaniu uwag klasy otrzymują Klasowy Kupon Kredytowy, który uprawnia do jednego dnia bez pytania, sprawdzianu i klasówki.

Działania angażujące uczniów

Działania, w które są zaangażowani uczniowie, stanowią szczególną grupę form zapobiegania i rozwiązywania problemów agresji i przemocy na terenie szkoły. Zdecydowaliśmy się utworzyć oddzielną kategorię, ponieważ wszystkie te działania łączy jedno – tutaj problemem agresji wśród uczniów zajmują się sami uczniowie, co może znacząco zmienić podejście do tych spraw całej uczniowskiej społeczności.

W procesie dojrzewania wpływ dorosłych stopniowo maleje, a rówieśników rośnie i z tego względu im starsi uczniowie, tym większy wpływ na powstawanie zachowań agresywnych, ale i na profilaktykę, ma grupa rówieśnicza. Zajęcie się przez nich tymi sprawami pokazuje innym, że problem agresji jest w gruncie rzeczy problemem wspólnym. Powstrzymanie agresji przez kolegów może być niezwykle skuteczne, bo oni są blisko, więc ma to miejsce natychmiast. Oprócz tego uczniowie łatwiej nauczą się od swoich rówieśników sposobów reagowania na agresję i przemoc, a także radzenia sobie bez uciekania się do takich zachowań.

Aby to się udało, system szkolny musi być przygotowany, nie można bowiem zostawić uczniów samych sobie. Dorośli powinni tu zadbać o stronę merytoryczną, odpowiednio przygotować młodych ludzi i na bieżąco wspierać ich w realizacji działań. Nie oznacza to bynajmniej, że formy tych działań mają być zaprojektowane przez dorosłych, wręcz przeciwnie, im bardziej uczniowie będą się czuli ich autorami, tym bardziej będą się z nimi identyfikować.

Przykłady dobrych praktyk

- **Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych nr 9 im. Komisji Edukacji Naukowej w Łodzi** – powstało w szkole Młodzieżowe Centrum Wolontariatu „Trzej muszkieterowie”. W ramach „Szkoły bez przemocy” uczniowie zaproponowali stworzenie skrzynki „skarg i wniosków” oraz funkcji „męża zaufania”.
- **Szkoła Podstawowa nr 12 im. Synów Pułku w Grudziądzu** – działa Młodzieżowa Organizacja Przyjaźni, której celem jest eliminowanie zachowań agresywnych, uewnętrznianie norm i zasad społecznych, promowanie przyjaźni, tolerancji, współpracy, wspólnej zabawy. Do organizacji należy ok. 30 uczniów, wszyscy zanim do niej przystąpią, uczestniczą w warsztatach „Jak radzić sobie ze złością i z agresją”. Uczestnicy organizacji m.in. pełnią dyżury w czasie przerw, organizują różne imprezy

mające na celu promowanie pozytywnych zachowań, prowadzą skrzynkę „Problemów i pytań” oraz gazetkę informacyjną dla rodziców i uczniów.

- **Publiczna Szkoła Podstawowa nr 28 im. Jana Pawła II w Wałbrzychu** – Został stworzony „Punkt mediatorów”, gdzie bez pomocy nauczycieli dzieci rozwiązują swoje problemy.
- **Zespół Szkół im. Jana Pawła II w Czersku** – utworzono uczniowskie Grupy Pomocy i Wsparcia
- **Zespół Szkół nr 21 w Bydgoszczy** – działanie Trybunału Uczniowskiego i uczniowskiej Grupy Wsparcia
- **Zespół Szkół Specjalnych nr 8 w Łodzi** – wydanie broszury, w której będą opublikowane tworzone przez uczniów – pacjentów bajki. Ich bohaterowie będą przykładem pozytywnych i pożądanых zachowań
- **Publiczna Szkoła Podstawowa nr 18 w Radomiu** – w szkole od trzech lat działa Klub Młodzieżowego Wolontariatu.
- **Gimnazjum nr 5 w Chełmie** – utworzona została grupa pomocy rówieśniczej „Pomocna dłoń”, której celem jest m.in. organizowanie pomocy koleżeńskiej ofiarom przemocy.
- **Szkoła Podstawowa nr 25 im. Kornela Makuszyńskiego w Kielcach** – w klasach dokonano wyboru STRAŻNIKÓW ŻYCZLIWOŚCI, ich zadaniem było przypominanie kolegom i koleżankom o właściwym zachowaniu oraz przestrzeganie zasad Szkolnego Patrołu Życzliwości, którego byli członkami. Strażnicy Życzliwości otrzymali identyfikatory, byli widoczni wśród społeczności szkolnej, wspierali nauczycieli a jednocześnie przestrzegali regulaminu szkolnego.
- **Gimnazjum Publiczne nr 2 w Świnoujściu** – istnieje grupa młodzieżowych doradców działających w środowisku kolegów; doradcy mają swoich opiekunów, zostali też specjalnie przeszkoleni.
- **Szkoła Podstawowa im. Kornela Makuszyńskiego w Zespole Edukacyjnym w Skwierzynie** – ogłoszono konkurs dla zespołów klasowych pod nazwą CO JESZCZE POTRAFISZ. Jego celem było zachęcenie uczniów do poszukiwań nowych form aktywności, które mogliby realizować sami uczniowie podczas przerw, aby wykorzystać swój zapał i pomysłowość i zmniejszać tym samym skalę agresji w szkole. Uczniowie zaproponowali wiele profilaktycznych rozwiązań np.: zajęcia sportowe na boisku szkolnym - zawody, konkursy, prowadzone przez „pomocników” - pod kierunkiem nauczyciela, turnieje szachowe i gry planszowe, wykonywanie ciekawych prac pod kierunkiem nauczyciela: wykonywanie zielnika, wyszywanie, rzeźbienie, sprzątanie,

wprowadzenie innego typu konsekwencji: minusowe cegiełki - za kilka cegiełek kara w postaci wyzbierania papierków wokół szkoły, wypisywania mandatów z podaniem wykroczenia i wpisaniem imienia i nazwiska ucznia.

- **Publiczna Szkoła Podstawowa w Mierzynie** – działa Sąd Koleżeński, będący organem Samorządu Uczniowskiego. Powołany został do rozpatrywania najtrudniejszych wychowawczo spraw. Posiedzenia zwoływane są na pisemny wniosek zainteresowanych; na posiedzenie zapraszani są też przedstawiciele różnych instytucji.

Działania budujące szkolną wspólnotę

Godne polecenia są te wszystkie działania, które poprawiają relacje pomiędzy uczestnikami życia szkolnego, „ocieplają” atmosferę, uprzyjemniają pobyt w szkole, zbliżają do siebie jednostki w poszczególnych grupach, a grupy do siebie. Nie może się to oczywiście dokonywać za cenę zamazania naturalnych podziałów i związanej z tym odpowiedzialności – nauczyciele, rodzice i uczniowie mają przecież w szkole inne obowiązki i inną rolę do spełnienia. Nawet najlepsza atmosfera w szkole nie zastąpi też istnienia procedur powstrzymujących zachowania agresywne.

Tworzeniu pozytywnego klimatu szkoły mogą służyć prawie wszystkie wspólne działania na jej terenie – wywiadówki, imprezy szkolne, Mikołajki, dni otwarte itp. - jest to więc dość niespecyficzny obszar. Czy tak się stanie, zależy to m.in. od wiedzy oraz umiejętności i wrażliwości emocjonalnej osób, które je prowadzą. Chodzi o to, aby osoby te miały świadomość celu, jakiemu to służy i by sposób organizacji i przebieg np. wspólnej zabawy uczniów, rodziców i nauczycieli umożliwiał osiągnięcie pewnego poziomu bliskości, zaufania i otwartości między nimi.

Przykłady dobrych praktyk

- **Szkoła Podstawowa z Oddziałami Integracyjnymi nr 111 w Łodzi** – projekt „Klasy Partnerskie” mający na celu integrację uczniów starszych klas z młodszymi – cykliczna (trzyletnia) współpraca klas starszych z młodszymi (każda młodsza klasa ma swojego „partnera” wśród klas starszych).
- **Szkoła Podstawowa nr 8 im. K. K. Baczyńskiego w Tarnowie** – „Pakty przyjaźni” – zawierają uczniowie klas pierwszych z czwartymi. „Czwartacy” opiekowali się maluchami, pomagali im, uczestnicząc we wspólnych imprezach takich jak „mikołajki”, czy wigilie klasowe.
- **Publiczna Szkoła Podstawowa nr 3 w Prudniku** – udział rodziców w zajęciach sportowych wraz z dziećmi.

■ **Szkoła Podstawowa nr 31 im. Henryka Sienkiewicza w Kielcach** – zorganizowała Święto Pani Woźnej. Wcześniej przeprowadzono plebiscyt na najlepszego pracownika administracji a w trakcie uroczystości, w której uczestniczyła Dyrekcja szkoły i wszyscy uczniowie odczytano wiersze ułożone na tę okoliczność przez dzieci, wręczono kwiatki zrobione na zajęciach „sprawne ręce”, zaprezentowano przedstawienie teatryku PLUSK.

■ **Szkoła Podstawowa z Oddziałami Integracyjnymi nr 111 w Łodzi** – organizowane są wspólne wigilie, wieczory andrzejkowe, wspólne wyjazdy integracyjne (zajęcia sportowe, zajęcia z arteterapii, wspólne śpiewanie przy ognisku), występy nauczycieli na szkolnej scenie (wystawianie raz do roku przedstawień teatralnych dla uczniów); Zorganizowano wystawy: „My też byliśmy uczniami” oraz „Pasje naszych nauczycieli”, mające na celu integrację zespołu nauczycieli oraz integrację uczniów z nauczycielami.

Organizowane są ogólnoszkolne imprezy, propagujące integrację społeczności, tolerancję, życzliwość, wspólne spędzanie czasu np. : Dzień życzliwości – ogólnoszkolny happening, Wspólne andrzejki, Mikołajki, Bal karnawałowy, Święto wiosny – wspólnie „wagarujemy” – szkolne zabawy i konkursy z okazji nadejścia wiosny – „Bijemy rekordy”, Święto szkoły – wspólny wyjazd w plener, poza miasto.

■ **Gimnazjum nr 6 im. Jana Kochanowskiego w Sosnowcu** – wychowawcy klas, starając się nawiązać lepszy kontakt z rodzicami, przyjęli inną formę przeprowadzania comiesięcznych zebrań np. ziadanie przy wspólnym stole przy ciasteczkach i herbacie lub kawie. Tworząc przyjacielską formę spotkań przełamali wzajemny dystans, a to spowodowało, iż rozmowy stały się bardziej szczere i pozwoliły na wspólne zastanowienie się nad problemami młodzieży oraz formami i metodami zapobiegania i rozwiązywania.

■ **Szkoła Podstawowa nr 9 im. Władysława Jagiełły w Kutnie** – zorganizowano Turniej rodzinny „Savoir – vivre ”(wraz z poczęstunkiem) dla rodziców wraz z uczniami klas I – III

■ **Zespół Szkół nr 21 Bydgoszczy** – we wszystkich klasach, z udziałem rodziców, odbyły się Wigilie klasowe

■ **Publiczne Gimnazjum przy Zespole Szkół w Rojewie** – rodzice i uczniowie uczestniczą i są współorganizatorami cyklicznych imprez o charakterze okazjonalnym, takich jak: Otrzęsiny klas I, Dzień chłopaka, Dzień Ucznia, Mikołajki, Wigilie, Walentynki, Dzień Kobiet, Dzień Dziecka, Dzień Papieski, Dzień Niepodległości, Andrzejki, Jasełka, Dzień Wiosny, Dzień Ziemi, Dzień Sportu, Dzień Nauczyciela, Uroczyste pożegnanie klas trzecich.

■ **Szkoła Podstawowa nr 3 im. Tadeusza Kościuszki w Siemianowicach Śląskich** – przeprowadzono wspólne zajęcia dla uczniów kl. III i VI na temat „Budowanie przyjaznej atmosfery w szkole”.

3.3.2. Działania realizowane na poziomie klasy

Wspólnie reguły i zasady

Oprócz ogólnoszkolnych zasad i kontraktów również na poziomie poszczególnych klas warto ustalić obowiązujące w nich umowy. W klasie są specyficzne problemy, na które kontrakt klasowy może stanowić odpowiedź, mogą w nim być również zawarte specyficzne sposoby komunikacji, konkretne konsekwencje

W grupie klasowej może dojść do bezpośredniej, osobistej umowy, co nie jest możliwe na terenie całej szkoły, gdzie najczęściej obowiązują z góry podane reguły. Już na etapie ustalania i umawiania się na normy klasowe uczniowie uczą się wielu pożytecznych umiejętności interpersonalnych - negocjowania, słuchania innych, obrony własnego zdania itp.

Ustalanie i przestrzeganie norm klasowych ma głębokie konsekwencje psychologiczne, gdyż sprzyja ich internalizacji np. poprzez fakt, że uczniowie mogą doświadczyć pożytku płynącego z kierowania się nimi w życiu grupowym. Co za tym idzie, stają się autentycznymi strażnikami tych norm, robiąc to dlatego, że je sprawdzili i widza ich przydatność w życiu klasy, a nie tylko dlatego, że tak nakazują przepisy.

Przykłady dobrych praktyk:

- **Gimnazjum nr 5 przy Specjalnym Ośrodku Szkolno – Wychowawczym w Chełmie** – wychowawcy klas przeprowadzili godziny wychowawcze, podczas których każdy zespół klasowy wypracował: klasowe zasady przeciwko przemocy, klasowe procedury i sankcje w przypadku nieprzestrzegania zasad oraz zasady bezpiecznego informowania i reagowania na przypadki przemocy.
- **Szkoła Podstawowa nr 11 w Dąbrowie Górniczej** – każda klasa posiada wypracowane zasady współpracy uczniów z nauczycielami i uczniów z innymi uczniami, tzw. Kontrakt.
- **Gimnazjum nr 1 im. Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Strzegomiu** – na początku roku szkolnego w klasach I powstały, a w klasach II i III zostały znowelizowane Klasowe Kodeksy Przeciwdziałania Przemocy, zawierające zestaw pożądaných i niepożądanych zachowań uczniów oraz propozycje nagród w przypadku właściwych zachowań i kar w przypadku zachowań nieodpowiednich. Każdy taki kodeks tworzony był wspólnie przez uczniów danego zespołu klasowego i wychowawcę klasy. Rodzice opiniowali wszystkie kodeksy, a także proponowali możliwe do zastosowania środki dyscyplinujące i formy nagród. Skuteczność kodeksów badana jest systematycznie przy pomocy metody metaplanu. Kodeksy modyfikowane są w miarę zmieniającej się sytuacji wychowawczej w klasie.

- **Szkoła Podstawowa nr 44 w Białymstoku** – uczniowie wraz z wychowawcami opracowali regulaminy klasowe, a na ich podstawie wypracowano „Regulamin zachowania ucznia SP nr 44”, w ramach którego zawarto kontrakty (umieszczono je w widocznych miejscach w klasach).
- **Szkoła Podstawowa nr 1 im. Bolesława Prusa w Hrubieszowie** – każda klasa opracowała swój własny regulamin „Zasady przeciw przemocy dla naszej klasy”, pod którym złożyły podpisy całe zespoły klasowe. Klasa może przyznać „żółtą kartkę”- rodzaj ostrzeżenia osobie, która w danym miesiącu zachowywała się niewłaściwie w stosunku do kolegów. Z uczniami, którzy otrzymali od klasy „żółtą kartkę” prowadzone są rozmowy wychowawcze.

Zajęcia dla uczniów

Skoro edukacja potrzebna jest nauczycielom, to tym bardziej potrzebują jej uczniowie. Podczas zajęć na ten temat mogą przede wszystkim zdobyć wiedzę, czym jest agresja i przemoc, ponieważ często właśnie jej brak utrudnia rozpoznawanie problemów i reagowanie. Uczniowie mogą też uświadomić sobie, jakie skutki powoduje przemoc i nauczyć się lepszego zrozumienia uczuć innych osób. Mogą wreszcie ćwiczyć ważne umiejętności psychologiczne i społeczne, takie choćby jak: rozwiązywanie konfliktów, kontrolowanie swojej złości, obrona siebie i innych w sytuacji przemocy.

Zajęcia takie z pewnością mogą opracować i poprowadzić pedagodzy lub psychologzy szkolni, ale z konieczności będą to wtedy dla poszczególnych klas pojedyncze zajęcia, natomiast jest bardzo ważne, aby taka edukacja odbywała się w sposób systematyczny. Najlepiej, jeśli podobne zajęcia prowadzi wychowawca klasy – wtedy zyskują one dodatkowy walor wychowawczy i integrujący.

Prowadzenie zajęć psychoedukacyjnych wg sprawdzonych i skutecznych programów przez przeszkolonych w tym kierunku nauczycieli zwiększa szansę powodzenia tych działań, daje też możliwość integracji społeczności szkolnej wokół podobnych treści oraz wartości. Istnieją gotowe programy zajęć psychoedukacyjnych czy psychoprofilaktycznych, zawierające opracowane przez specjalistów scenariusze zajęć, a nauczyciele mogą wziąć udział w odpowiednich szkoleniach, które ich do prowadzenia takich zajęć przygotowują.

Samodzielnie opracowywane scenariusze niewątpliwie angażują w ich przygotowanie nauczycieli uczących w danej szkole, mogą mieć jednak bardzo różną zawartość merytoryczną – zależną od kompetencji autorów – a co za tym idzie ich wartość też może być różna. Zazwyczaj również skuteczność takich autorskich scenariuszy nie jest sprawdzana. Warto tu też wspomnieć o złej praktyce korzystania z materiałów niewiadomego autorstwa i o niesprawdzonej wartości merytorycznej.

Wszystkie szkoły nagrodzone w konkursie prowadziły zajęcia z zakresu profilaktyki agresji, uczenia umiejętności psychospołecznych, rozwiązywania konfliktów, asertywności itp zarówno według znanych, sprawdzonych programów wychowawczo - profilaktycznych, jak i według własnych scenariuszy zajęć. Są też wśród nich szkoły, które prowadzą jednoczesną realizację bardzo wielu (np. kilkunastu) typów i rodzajów zajęć profilaktycznych (co z jednej strony może świadczyć o szerokich kompetencjach i umiejętnościach realizujących je nauczycieli, z drugiej strony jednak pozwala przypuszczać, że realizowane są raczej elementy tych programów).

Przykłady dobrych praktyk

- **Szkoła Podstawowa im. Władysława Broniewskiego w Szczuczynie** – drugi rok realizowany jest w szkole Program zapobiegania agresji i przemocy z cyklem zajęć na godziny wychowawcze pt. „Uczę się mądrego życia”. Poszczególne zajęcia opierają się na ćwiczeniach grupowych, które wymagają od dzieci aktywności odbiegającej od rutynowych szkolnych lekcji. Angażują do aktywnego udziału wszystkich uczniów, ułatwiają wzajemne poznanie, integrują i spajają grupę poprzez budowanie klimatu zaufania i otwartości.
- **Szkoła Podstawowa nr 8 im. K. K. Baczyńskiego w Tarnowie** – dla uczniów kl.I prowadzony był program prewencyjny Komendy Miejskiej Policji : „Uwaga Obcy” i „Bezpieczne wakacje” , dla uczniów kl.IV-VI - Warsztaty profilaktyczne „Spójrz inaczej”; „Spójrz inaczej na agresję”, prowadzona była realizacja wybranych scenariuszy programów profilaktycznych: na lekcjach wychowawczych: „II Elementarz czyli 7 kroków”, „Trzy koła”, „PREWENTER Ja i świat, poznaje aby wybrać”, „Odczuwaj, ufaj, mów”.
- **Szkoła Podstawowa nr 10 im. Henryka Sienkiewicza w Lublinie** – we wszystkich klasach wychowawcy przeprowadzili cykl zajęć w zakresie kształtowania umiejętności komunikacyjnych, współdziałania w grupie, różnicowania emocji, konstruktywnego rozwiązywania problemów, rozwijanie poczucia odpowiedzialności za siebie i innych.

W klasach I-III zajęcia prowadzone były w oparciu o scenariusze opracowane przez twórców kampanii „Szkoła bez przemocy”, a w klasach starszych w oparciu o scenariusze własne. Większość zajęć prowadzona była przez wychowawców klas i pedagoga szkolnego . w klasach IV a i IV b zajęcia warsztatowe prowadzili studenci Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (KUL) .

- **Szkoła Podstawowa nr 1 im. Bolesława Prusa w Hrubieszowie** – zajęcia dla uczniów oparte były na scenariuszach proponowanych przez Radę Programową Kampanii „Szkoła bez Przemocy” oraz na scenariuszach autorskich pedagoga szkolnego, wykorzystujących psychologiczną literaturę dziecięcą o tematyce przemocy w szkole. W wybranych klasach odbywały się zajęcia według programu „Spójrz inaczej” oraz „Spójrz inaczej na agresję”.

- **Zespół Szkół nr 21 w Bydgoszczy** – prowadzenie zajęć integracyjnych przez wychowawców klas oraz pracowników PPP.
- **Szkoła Podstawowa nr 31 im. Henryka Sienkiewicza w Kielcach** – każda z klas co miesiąc realizowała co najmniej 1 godzinę wychowawczą związaną z kształtowaniem umiejętności pozwalających przeciwstawiać się agresji i przemocy. Korzystano z gotowych scenariuszy umieszczonych na stronach „Szkoły bez przemocy” i opracowań pedagoga szkolnego.
- **Szkoła Podstawowa i Gimnazjum w Lesznie** – pedagodzy przeprowadzili liczne pogadanki n. t. przeciwdziałania agresji i zrealizowali w klasach programy profilaktyczne obejmujące zagadnienia agresji, przemocy i komunikacji m. in.:
  - a) Program autorski pedagogów szkół podstawowych miasta Leszna „Przynależę do grupy jestem sobą”;
  - b) Program profilaktyczny „Pomóż mi powiedzieć”;
  - c) Autorski program profilaktyczny pedagogów Gimnazjów miasta Leszna „Decyzja należy do Ciebie”; d) Program profilaktyczny „Sobą być- dobrze żyć”.
- **Szkoła Podstawowa nr 74 im. Prymasa Tysiąclecia we Wrocławiu** – w klasach IV-VI odbyły się zajęcia warsztatowe ze szkolnym psychologiem podnoszące kompetencje społeczne dzieci, ze szczególnym zwróceniem uwagi na integrację zespołów klasowych.
- **Publiczna Szkoła Podstawowa nr 18 w Radomiu** – pedagog szkolny w klasach IV-VI prowadził zajęcia w oparciu o program „Spójrz Inaczej”, w klasach IV- VI wychowawcy przeprowadzili zajęcia na temat: „Jak dochodzi do przemocy”, „Jak pomagać i jak się bronić”, w klasach I–III przeprowadzono zajęcia na temat: „Jak sobie radzić z agresją i przemocą”, „Co to jest złość”, prowadzone też były warsztaty dla uczniów „Prawo a przemoc”.
- **Publiczna Szkoła Podstawowa w Mierzynie** – realizacja programu „Spójrz Inaczej” we wszystkich klasach w ramach dodatkowych zajęć.
- **Ośrodek Szkolno-Wychowawczy im. J. Korczaka w Sieradzu** – w kl. I gimnazjum prowadzone są zajęcia na temat rozpoznawania agresji i radzenia sobie ze złością. W innych klasach prowadzona jest realizacja programu „Gry i zabawy przeciwko agresji”.

Regularne rozmowy z uczniami

Rozmowy z uczniami wydają się podstawową metodą dbania o dobre relacje w klasie i rozwiązywania problemów, poprzez umożliwienie uczniom artykułowania swoich

potrzeb, negocjowania, a co za tym idzie - niedopuszczania, aby konflikty przeradzały się w agresję. Mogą też być okazją do ujawniania i zauważania mało widocznych form przemocy, takich jak wykluczanie czy izolowanie.

Takie rozmowy powinny w klasach odbywać się w miarę systematycznie, najlepiej aby były prowadzone w kręgu, a jeszcze lepiej – w ramach specjalnego programu zajęć. Warto aby rozmowy takie, zwłaszcza młodszych klasach, miały pewien ułożony z góry scenariusz.

Przykłady dobrych praktyk:

- **Gimnazjum nr 1 im. Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Strzegomiu** – aby przezwyciężyć pojawiające się problemy wprowadzono klasowe spotkania w Kręgu Prawdy i Przyjaźni, które w zależności od rozważanego problemu przybierają charakter terapii grupowej lub koleżeńskiej grupy wsparcia. Krąg funkcjonuje z częstotliwością uzależnioną od potrzeb — uruchamiany jest w chwili pojawienia się problemu klasowego i działa tak długo, aż problem zostanie rozwiązany.

Pierwszym „terapeutą”, który przystępuje do pracy z zespołem jest wychowawca; służy mu pomocą pedagog i psycholog szkolny. Problemy, które stają się przedmiotem pracy Kręgu Prawdy i Przyjaźni są zgłaszane przez wychowawcę, nauczycieli uczących w danym oddziale, uczniów i rodziców. Każde uruchomienie Kręgu jest poprzedzone spotkaniem z rodzicami, na którym są oni informowani o celach i sposobach pracy podczas spotkania z uczniami. Zbierane są wówczas sugestie i uwagi rodziców dotyczące realizacji zajęć. Podobne spotkanie odbywa się po zakończeniu pracy.

- **Zespół Szkół nr 21 w Bydgoszczy** – w klasach realizowane były zajęcia dostosowane do bieżących potrzeb uczniów, w przypadku zgłoszenia problemu przez uczniów lub rodziców wychowawcy realizowali powyższą tematykę
- **Szkoła Podstawowa nr 25 im. K. Makuszyńskiego w Kielcach** – w każdej klasie istnieje Klasowe Kolegium Życzliwości w skład którego wchodzi uczniowie, wychowawca oraz w razie potrzeby rodzice i pedagog, zajmujące się rozwiązywaniem indywidualnych problemów uczniów i problemów klasowych oraz przyjmowaniem wniosków uczniów o nadanie tytułu najżyczliwszego kolegi w klasie.
- **Gimnazjum nr 1 im Św. Kingi w Bochni** – stworzenie klasowych grup wsparcia

Wspólne działania: uczniowie - nauczyciele – rodzice

Skoro wspólne działania na terenie całej szkoły integrują społeczność szkolną, to tym bardziej możliwe jest to na terenie poszczególnych klas. Ta integracja na poziomie klasy

– oprócz niewątpliwej korzyści w postaci pozytywnej atmosfery i poczucia bezpieczeństwa w grupie - może jednak wobec problemów agresji i przemocy pełnić ważniejszą i bardziej konkretną rolę. Najczęstsze formy przemocy szkolnej, w postaci izolowania i wykluczania z grupy pojedynczych osób, mają przecież miejsce właśnie w klasie. Gdy rodzice uczniów współpracują ze sobą i z nauczycielami, to również wtedy, gdy pojawi się prawdziwy problem, są w stanie go rozwiązywać lub przynajmniej nie przeszkadzać w podejmowaniu przez szkołę koniecznych działań. Ich dzieci natomiast mają świadomość, że dorośli w trudnych sprawach działają wspólnie i mają wspólne zdanie.

Przykłady dobrych praktyk:

- **Publiczna Szkoła Podstawowa nr 3 w Prudniku** – zajęcia otwarte w klasach dla rodziców: zajęcia profilaktyczno-wychowawcze wg programów „Spójrz inaczej” i „Spójrz inaczej na agresję”.
- **Publiczna Szkoła Podstawowa nr 7 w Żaganii** – organizowane były integrujące imprezy klasowe z udziałem nauczycieli i rodziców.
- **Zespół Szkół im. Jana Pawła II w Czersku** – tworzenie poczucia więzi w klasach poprzez wspólne z rodzicami organizowanie klasowych imprez (Wigilia Klasowa, Dzień dziecka, Dzień matki, wycieczki, festyny rodzinne).
- **Szkoła Podstawowa nr 9 im. Władysława Jagiełły w Kutnie** – w każdej z klas I – III przeprowadzony został Turniej „Rodzinny Savoir – vivre – Proszę, dziękuję, przepraszam” : konkursy dla rodziców wraz z dziećmi.
- **Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy im. Janusza Korczaka w Sieradzu** – przeprowadzono zajęcia otwarte dla rodziców „Bez złości mamy więcej radości”, zapraszając ich do czynnego udziału w tych zajęciach.

2.3.3. Działania na poziomie jednostki

Są to działania związane z pomaganiem konkretnym osobom, najczęściej uczniom.

Mediacje

Nie każdy konflikt prowadzi do zachowań agresywnych, ale w szkole często tak się dzieje. Osobie interweniującej – nauczycielowi - trudno jest wtedy też zazwyczaj odpowiednio ocenić sytuację i z pełnym przekonaniem wydać „sprawiedliwy werdykt” - również dlatego, że strony konfliktu najczęściej w zupełnie inny sposób pamiętają i przedstawiają jego przebieg. Tym problemom może zapobiec mediacja. Mediacja to dobrowolne i poufne porozumiewanie się stron w konflikcie w obecności bezstronnej

i neutralnej osoby trzeciej – mediatora. Ma ona na celu dojście do ugody, która satysfakcjonuje obie strony konfliktu. Mediatorami w szkołach mogą być nauczyciele lub uczniowie – i jedni, i drudzy po ukończeniu specjalnego szkolenia.

Przykłady dobrych praktyk:

- **Szkoła Podstawowa im. Kornela Makuszyńskiego w Zespole Edukacyjnym w Skwierzynie** – prowadzone były zajęcia warsztatowe dla szkolnych mediatorów. Wzięła w nich udział wyłoniona przez wychowawców klas IV-VI 16 osobowa grupa uczniów, a szkolenie prowadzone było przez psychologa szkolnego. Przeprowadzono 12 spotkań szkoleniowych, które pozwoliły poznać i rozwinąć umiejętności interpersonalne mediatorów. Mediatorzy rozpoczęli swoją pracę od nowego semestru. Otrzymali do dyspozycji własny pokój, który sami urządzili i prowadzili rozmowy pomiędzy skonfliktowanymi dziećmi. Odbywało się to podczas długich przerw. W każdym dniu tygodnia dyżuruwała inna 3-osobowa grupa uczniów. Uczniowie sami sporządzili ogłoszenie, nazwali się SEKCJA MEDIATORÓW i z satysfakcją wspierali pracę nauczycieli oraz rodziców.
- **Publiczna Szkoła Podstawowa im. Jana Pawła II w Wałbrzychu** – z każdej klasy zostali nagrodzeni uczniowie, którzy pokojowo rozwiązują konflikty. Otrzymali oni plakietki z napisem „Nie stosuję agresji”, a ich wizytówki za zdjęciem zostały umieszczone w specjalnej gablocie, w miejscu widocznym dla wszystkich. Spośród tych uczniów wybrani zostali mediatorzy, którzy przeszli specjalne szkolenie i pomagają swoim rówieśnikom rozwiązywać konflikty. Na korytarzu szkolnym został stworzony „Punkt mediatorów”, gdzie bez pomocy nauczycieli dzieci rozwiązują swoje problemy. Odnotowują to w specjalnej „Księdze sukcesów pokojowego rozwiązania konfliktów”.
- **Publiczne Gimnazjum nr 2 w Raławicach Śląskich** – wybrani przedstawiciele poszczególnych klas uczestniczyli w szkoleniu dotyczącym prowadzenia mediacji. Spośród tych uczniów powołani zostali liderzy młodzieżowi, zajmujący się rozwiązywaniem konfliktów na poziomie klasy i szkoły
- **Szkoła Podstawowa nr 14 w Gliwicach** – w szkole działa „Sąd Koleżeński”, na spotkanie którego przychodzi: „Poszkodowany” i jego dwóch świadków, „Oskarżony” i jego dwóch „Obróńców”, przewodniczący klasy lub osoba zainteresowana. Mediacje prowadzą nauczyciele. Każda ze stron wypowiada swoje argumenty. Na zakończenie „Poszkodowany” wybiera z Regulaminu Zespołu, jakie konsekwencje ma ponieść „Oskarżony”. Często dochodzi do pojednania pomiędzy stronami.

Indywidualne rozmowy z ofiarami przemocy

Ofiary przemocy przeżywają wiele trudnych uczuć – lęk, rozpacz, wstyd, bezradność, ale także złość i wściekłość. Sytuacje, które były ich udziałem, sprawiają, że tracą

zaufanie do otoczenia, obwiniają siebie, a ich poczucie własnej wartości dramatycznie się obniża. Potrzebują więc przede wszystkim możliwości odreagowania swoich trudnych emocji, wsparcia, akceptacji i zrozumienia.

Indywidualne rozmowy z ofiarami przemocy pomagają w wyrażeniu, odreagowaniu i zrozumieniu swoich uczuć przez dziecko, zapewniają dziecku wsparcie ze strony dorosłego, pozwalają na odbarczenie od poczucia winy. Powinny też pomóc uczniowi w zrozumieniu całej sytuacji i swojej roli w niej oraz uzgodnienie z dzieckiem form pomocy

W indywidualnej rozmowie z ofiarą przemocy:

- pozwól uczniowi opowiedzieć o tym, co go spotkało,
- nie oceniaj, okaż zrozumienie dla jego uczuć i zachowań,
- docień dotychczasowe sposoby radzenia sobie,
- poinformuj o działaniach, jakie zamierzasz podjąć,
- ustalcie wspólnie, jakie będą dalsze kroki rozwiązania problemu.

Nieliczne szkoły uczestniczące w Kampanii „Szkoła bez przemocy” informowały o prowadzeniu takich rozmów, brak jednak szczegółów dotyczących ich przebiegu i sposobu prowadzenia.

Rozmowy z rodzicami ofiar przemocy

Rodzice dzieci, które stały się ofiarami agresji i przemocy przeżywają wiele, często sprzecznych uczuć i emocji: przykrość, złość na sprawcę, pretensje do szkoły i nauczycieli, którzy według nich nie zapobiegli temu, co się stało, lęk przed powtórzeniem się podobnych wydarzeń, a często również żal i pretensje do własnego dziecka, które nie potrafiło poradzić sobie z prześladowaniem czy dokuczaniem. Z tego względu zazwyczaj nie są w stanie ani pomóc swojemu dziecku, ani też podjąć innych racjonalnych działań.

Rozmowy z rodzicami w takich sytuacjach prowadzone są zawsze, warto jednak, by nie były one dla szkoły tylko formalnością, a ich przebieg zapewniał pomoc i wsparcie (czasem potrzeba na to kilku spotkań). By tak się stało, w rozmowie z rodzicami prześladowanego ucznia:

- poinformuj ich o tym, co się wydarzyło,
- pozwól im wyrazić swoje uczucia; spróbuj je zrozumieć, choćby były bardzo trudne (np. żal i pretensje do szkoły, nauczycieli),
- poinformuj o obowiązujących w szkole procedurach w takiej sytuacji,
- zaproponuj rozwiązania i uzgodnij z nimi działania, jakie zamierzasz podjąć,
- udziel informacji, gdzie mogą uzyskać specjalistyczną pomoc dla siebie i dla swojego dziecka.

Podobnie jak poprzednio – o prowadzeniu takich rozmów informowały niektóre szkoły, brak jednak szczegółów dotyczących ich przebiegu i sposobu prowadzenia.

Włączenie ofiar przemocy w aktywność grupową

Dzieci, które są ofiarami przemocy, potrzebują na nowo odnaleźć się w grupie. W tym celu:

- rozpoznaj sytuację w klasie, sprawdź, czy możesz liczyć choćby na grupkę osób, które ci w tym pomogą (powinny to być dzieci, które odgrywają w klasie pozytywną rolę i stworzą bezpieczną grupę dla pokrzywdzonego dziecka),
- jeśli brak takich dzieci, możesz poszukać dla dziecka, będącego ofiarą przemocy, atrakcyjnej grupy poza klasą (np. koło zainteresowań),
- stwórz sytuację, w której dzieci te mogą współpracować w realizacji jakiegoś zadania (najlepiej, aby było ono interesujące i mogło zakończyć się sukcesem),
- po zakończeniu wspólnej pracy pozwól dzieciom przedstawić innym jej efekty, doceniając je.

W danych otrzymanych od szkół nie znalazły się informacje na temat prowadzenia tego rodzaju działań

Grupy dla ofiar przemocy

Ofiary przemocy potrzebują często nauczenia się takich umiejętności w kontaktach z innymi, które pomogą im poradzić sobie z sytuacjami dokuczania czy ataku z ich strony.

Niektóre szkoły mogą na swoim terenie zorganizować takie grupy, prowadzone najczęściej przez pedagoga lub psychologa. Cele takich grup to:

- danie ofiarom przemocy możliwości współpracy i nawiązywania kontaktów z rówieśnikami,
- umożliwienie odreagowania i zrozumienia swoich uczuć,
- uczenie umiejętności asertywnych zachowań – odmawiania, proszenia o pomoc, obrony siebie, wyrażania własnego zdania itp.,
- dowartościowanie, odbudowanie poczucia własnej wartości.

W danych otrzymanych od szkół znalazła się tylko jedna informacja na temat prowadzenia tego rodzaju działań:

- **Publiczna Szkoła Podstawowa nr 7 im. II Armii Wojska Polskiego w Żaganiu** – utworzono grupę wsparcia dla ofiar agresji i przemocy: regularne spotkania z pedagogiem, których celem jest wsparcie emocjonalne i budowanie poczucia własnej wartości.

Rozmowy interwencyjne ze sprawcami

Sprawcy przemocy to nierzadko dzieci, które same pochodzą z rodzin dysfunkcyjnych lub rodzin stosujących nacisk i presję, a we własnym domu bywają często ofiarami przemocy. Często czują się zagrożone i mają potrzebę udowodnienia swojej siły i swoich racji. Często przeżywają złość i napięcie. Mają problemy z empatią i kontrolowaniem sposobu wyrażania swoich uczuć. Dlatego rozmowy z takimi uczniami nie są łatwe dla nauczyciela, jednak mogą pełnić ważną rolę w procesie zmiany zachowań.

W rozmowie ze sprawcą agresji i przemocy:

- powstrzymaj się od obwiniania, zawstydzania, grożenia i potępiania,
- wyjaśniając mu powody rozmowy mów o faktach, konkretnych zachowaniach – nie uogólniaj,
- pozwól mu opowiedzieć o swojej sytuacji, wysłuchaj,
- powiedz mu, jakie złamał normy i zasady, oraz kto i jaką szkodę poniósł w związku z jego zachowaniem,
- powiedz, jakie poniesie konsekwencje (powinny być one powiązane z tym, co zrobił i zmierzać w kierunku naprawienia wyrządzonej szkody lub krzywdy; sposób, w jaki to robi może być ustalony wspólnie z pokrzywdzonym),
- powiedz o dalszych krokach, jakie zamierzasz podjąć,
- możesz podpisać ze sprawcą pisemny kontrakt, określający jego zobowiązania oraz konsekwencje, jakie poniesie w przypadku niedotrzymania zawartej umowy,
- umów się z nim na następne spotkanie w celu skontrolowania przestrzegania zawartych umów.

Przykłady dobrych praktyk:

- **Szkoła Podstawowa nr 2 im. Kornela Makuszyńskiego w Legionowie** – w ramach działań dotyczących konkretnego ucznia tworzono indywidualne programy naprawcze oraz kontrakty, mające na celu zmianę zachowań oraz zaangażowanie rodziców w sprawy swojego dziecka. Psycholog pracował na indywidualnych spotkaniach z uczniami potrzebującymi wsparcia. Uczniowie, mający szczególne problemy z zachowaniem, prowadzili zeszyty zachowań, w których każdy nauczyciel na swojej lekcji wpisywał informację o zachowaniu ucznia. Zeszyty były codziennie oglądane i omawiane z rodzicami.
- **Szkoła Podstawowa nr 11 w Dąbrowie Górniczej** – psycholog szkolny organizował indywidualne spotkania z uczniami z zaburzeniami zachowania.
- **Szkoła Podstawowa nr 8 im. K. K. Baczyńskiego w Tarnowie** – z uczniami sprawiającymi kłopoty wychowawcze zawierane są kontrakty wychowawcze, pod którymi podpisuje się sam uczeń oraz pedagog, a czasem rodzic. Podczas indywidualnej rozmowy pedagog

pomaga dzieciom określić ich mocne strony, jak czują się w szkole, z czym mają trudności oraz zastanowić, co możemy zrobić, żeby zmienić te sytuacje. Razem z uczniem sporządza się plan działania i określa czas, który jest potrzebny na zmianę zachowania. Pedagog prowadzi rozmowy wspierające ucznia w działaniach mających na celu zmianę jego zachowania.

Prowadzona jest też analiza trudnych sytuacji wychowawczych na monitoringu szkolnym - rozmowa z uczniem i rodzicami w oparciu o materiał filmowy, wspólne ustalenia co do dalszego postępowania dyscyplinującego ucznia.

- **Zespół Szkół nr 21 w Bydgoszczy** – systematycznie prowadzone są karty obserwacji uczniów z problemami dydaktycznymi/wychowawczymi, każdy pracownik szkoły na bieżąco dokonuje wpisów o zachowaniu ucznia. Prowadzenie systematycznie kart obserwacji pomaga w dokładnym przekazywaniu informacji rodzicom, a jednocześnie pozwala na dokonanie prawidłowej ewaluacji podejmowanych działań.
- **Publiczna Szkoła Podstawowa w Mierzynie** – zawierane są indywidualne kontrakty z uczniami problemowymi, opracowywane są też indywidualne programy naprawcze (uczeń – dom – szkoła).

Rozmowy z rodzicami agresorów

Szkoła jest zobowiązana informować rodziców o negatywnych zachowaniach ich dzieci, stąd też rozmowy z rodzicami „agresorów” prowadzone są bardzo często. Problem polega tu jednak na sposobie, w jaki prowadzona będzie taka rozmowa. Rodzic dziecka, które zachowało się agresywnie, jest sfrustrowany i zdenerwowany, trudno mu uwierzyć w to, co się stało (stąd często zaprzecza lub obwinia innych bądź szkołę), zazwyczaj ma też w głębi poczucie winy, że nie sprawdził się jako ojciec/matka. Ponadto należy pamiętać, że agresorzy szkolni to często dzieci z rodzin, w których jest przemoc, stąd też rozmawiając z ich rodzicami będziemy mieć często do czynienia albo ze sprawcami przemocy domowej, albo też z jej ofiarami, które same potrzebują pomocy. Stąd rozmowa taka stawia przed prowadzącym ją nauczycielem bardzo wysokie wymagania i warto do jej przeprowadzenia się przygotować – nabrać dystansu, w razie potrzeby skonsultować się wcześniej z inną osobą, wiedzieć jasno, co chcemy przekazać, być też zaopatrzonym w niezbędne informacje np. na temat możliwych form pomocy dla dziecka lub rodziny, oraz miejsc, w których można tę pomoc uzyskać.

Przykłady dobrych praktyk:

- **Szkoła Podstawowa nr 74 im. Prymasa Tysiąclecia we Wrocławiu** – w szkole pracowały Komisje Wychowawcze, które prowadziły spotkania z rodzicami uczniów mających problemy z dyscypliną.

- **Szkoła Podstawowa nr 14 w Gliwicach** – prowadzone były regularne rozmowy indywidualne z rodzicami uczniów mających problemy.
- **Gimnazjum im. Jana Pawła II w Gołkowicach** – stały kontakt i spotkania z rodzicami uczniów agresywnych, wypracowywanie wspólne skutecznych form pomocy
- **Gimnazjum nr 6 im. J. Kochanowskiego w Gliwicach** – wychowawcy i pedagog szkolny organizują spotkania i konfrontacje rodziców ofiar i sprawców w celu wspólnego zastanowienia się nad przyczynami i sposobami eliminacji przemocy.

Grupy edukacyjne i terapeutyczne dla sprawców agresji i przemocy

Sprawca agresji i przemocy potrzebuje zrozumienia, uwagi i wysłuchania, akceptacji ze strony grupy rówieśniczej i dorosłych, możliwości wykazania się, osiągnięcia sukcesu, a także zdobycia umiejętności kontrolowania swoich emocji oraz radzenia sobie ze złością i frustracją, którą często przeżywa. Ważne, aby nauczył się umiejętności społecznych, empatii i zdobywania sympatii w grupie bez zachowań agresywnych. W pracy ze sprawcą przemocy warto też dążyć do uświadomienia sobie przez niego norm, zasad oraz wartości.

Uczniowie, którzy częściej niż inni zachowują się agresywnie, potrzebują też często edukacji i pomocy w zakresie zrozumienia problemu agresji i przemocy, uświadomienia sobie, że zachowania agresywne naprawdę krzywdzą innych.

Uczenie się tego rodzaju umiejętności psychologicznych i społecznych najskuteczniej przebiega w grupie, ponieważ dodatkowo można wtedy wykorzystać mechanizmy grupowe i zjawisko uczenia się od rówieśników. Z tego względu różnego rodzaju grupy psychoedukacyjne i psychokorekcyjne dla „agresorów” i sprawców przemocy rówieśniczej stanowią niezwykle ważną formę pomocy dla tych uczniów.

Przykłady dobrych praktyk

- **Szkoła Podstawowa nr 8 im. K. K. Baczyńskiego w Tarnowie** – prowadzone są dodatkowe lekcje wychowawcze z pedagogiem szkolnym lub wychowawcą dla uczniów łamiących dyscyplinę w szkole.
- **Szkoła Podstawowa nr 11 w Dąbrowie Górniczej** – pedagog szkolny regularnie prowadził zajęcia profilaktyczno – terapeutyczne dla uczniów przejawiających zaburzenia zachowania.
- **Szkoła Podstawowa nr 74 im. Prymasa Tysiąclecia we Wrocławiu** – powołanie grupy socjoterapeutycznej pod nazwą Grupa Skautingowa.

- **Szkoła Podstawowa w Nowogrodzie Bobrzańskim** – prowadzone są zajęcia dla uczniów agresywnych : Treningu Zastępowania Agresji ART. Wg A. Goldsteina
- **Publiczna Szkoła Podstawowa w Bezzreczu** – Trening Zastępowania Agresji dla uczniów agresywnych w grupie terapeutycznej przez cały rok szkolny, do której kwalifikuje wychowawca.
- **Publiczna Szkoła Podstawowa nr 2 im. Fryderyka Chopina w Świebodzinie** – z uwagi na uczniów o szczególnych potrzebach zorganizowano na terenie szkoły “SAŁĘ EMOCJI”, gdzie przy muzyce, pracy artystycznej oraz podczas zabaw psychoterapeutycznych mogą odreagować napięcie.
- **Gimnazjum Publiczne nr 2 w Świnoujściu** – uczniowie agresywni biorą udział w 30-godzinny treningu zastępowania agresji, działa też grupa socjoterapeutyczna.
- **Terapeutyczna Szkoła Podstawowa nr 119 we Wrocławiu** – w szkole funkcjonują „Małe Grupy” – zajęcia grupowe o charakterze socjoterapeutycznym. Psychologowie prowadzili 7 grup socjoterapeutycznych, w tym grupy tematyczne: „Witch” i „Odlotowe agentki”. Dzieci uczestniczące w grupach miały możliwość: poznania swoich słabych i mocnych stron, pracy nad samokontrolą, radzenia sobie ze złością i frustracją w sposób bezpieczny, rozwiązywania konfliktów bez stosowania przemocy oraz integrowania się z rówieśnikami z różnych klas.
- **Szkoła Podstawowa nr 44 w Białymstoku** – prowadzone są zajęcia dla dzieci agresywnych, w ramach których prowadzone są gry i zabawy przeciw agresji.
- **Publiczna Szkoła Podstawowa nr 7 im. II Armii Wojska Polskiego w Żaganii** – działa grupa socjoterapeutyczna dla uczniów z zaburzonym zachowaniem.
- **Gimnazjum nr 5 w Chełmie** – powstała grupa terapii pedagogicznej „Jak mogę pomóc sobie”.

Włączanie sprawców przemocy w pozytywne działania na rzecz innych osób

Sprawcy agresji i przemocy to często dzieci, które znalazły sobie taki właśnie sposób na zdobycie pozycji w grupie i osiągnięcie swego sukcesu. Potrzebują one też zazwyczaj uwagi i podziwu rówieśników, a także zainteresowania ze strony dorosłych, które zdobywają właśnie za pomocą negatywnych, łamiących dyscyplinę szkolną zachowań. Stąd też zaangażowanie takich uczniów w inne, pozytywne działania, które jednak pozwolą im zaspokoić te ważne psychologiczne potrzeby sukcesu, uznania, uwagi i sympatii, może mieć dla nich ważne znaczenie terapeutyczne.

Wielu nauczycieli intuicyjnie powierza takim uczniom różne atrakcyjne i ważne klasowe zadania, być może warto z takich działań częściej czynić powszechną i zorganizowaną praktykę szkolną.

Przykłady dobrych praktyk:

- **Szkoła Podstawowa im. Kornela Makuszyńskiego w Zespole Edukacyjnym w Skwierzynie** – stworzenie “koalicji antyprzemocowej” , złożonej z wychowawców i uczniów z tzw. “grup ryzyka”. Celem tej strategii - która zakłada wykorzystanie mechanizmu substytucji było zaangażowanie uczniów trudnych wychowawczo, aby wspólnie z wychowawcą realizowali zadania pozytywne. Założeniem było to, aby uczniowie funkcjonujący dotychczas w negatywnej roli sprawdzili się w inny, pozytywny sposób. Do uczniów skierowane zostały takie zadania jak: wspieranie wychowawców w pełnieniu dyżurów podczas przerw w ramach “klasowych zespołów wychowawczych”. W każdej klasie wyznaczonych zostało 5 uczniów nadrużliwych bądź agresywnych, którzy tworzyli grupę “pomocników wychowawcy”. Mieli w ten sposób okazję do zaprezentowania pozytywnych zachowań podczas przerw. Zadanie to realizowane było przez cały rok szkolny. Najlepsze zespoły nagrodzimy w taki sposób, aby nagroda stanowiła bodziec do dalszych działań i poszukiwań własnej “nowej” tożsamości. Dotyczyło to 75 osobowej grupy uczniów, dotychczas uchodzących za najtrudniejszych wychowawczo.

Dambach K.E., (2003) *Mobbing w szkole. Jak zapobiegać przemocy grupowej*, GWP, Gdańsk

Kołodziejczyk J., (2004) *Agresja i przemoc w szkole. Konstruowanie programu przeciwdziałania agresji i przemocy w szkole*, Wyd. NODN Sophia, Kraków

Kołodziejczyk A., Czerniewska E., Kołodziejczyk T., (2001), *Spójrz inaczej na agresję. Program zajęć wychowawczo-profilaktycznych*, Wyd. ATE, Starachowice

Olweus D., (1998) **Mobbing. Fala przemocy w szkole. Jak ją powstrzymać?**, Wyd. Jacek Santorski &CO, Warszawa

Poraj G., (2002) *Agresja w szkole. Przyczyny, profilaktyka, interwencje*, Oficyna Wydawnicza „Eduktor”, Łódź

Rumpf J., (2003) *Krzyczeć, bić, niszczyć. Agresja u dzieci w wieku do 13 lat*, GWP, Gdańsk

Sharp S., Smith P. K., (1994) *Tackling bullying in your school; a practical handbook for teachers*, Routledge, London

Rylke H., Milczarek A., Węgrzynowska J., (1998) *Wychowanie przeciw przemocy*, Wyd. Fundacja Bene Vobis, Warszawa

Kodeks „Szkoły bez przemocy”

1. Szkoła jest wspólnotą. Szkoła dąży do stworzenia wspólnoty wszystkich nauczycieli, uczniów, ich rodziców oraz pracowników niepedagogicznych szkoły, opartej o jasny i przejrzysty system norm.

2. Wszyscy się szanujemy. Wspólnota szkolna buduje klimat bezpieczeństwa, szacunku, otwartego dialogu i porozumienia pomiędzy nauczycielami, pracownikami szkoły, uczniami i rodzicami. Wszyscy uczestnicy społeczności szkolnej szanują siebie nawzajem i nie zachowują się wobec siebie agresywnie.

3. Wspólnie działamy przeciw przemocy. W szkole działa system przeciwdziałania przemocy, który jasno określa: obowiązujące normy, procedury działania i współpracy wszystkich zainteresowanych w zakresie rozwiązywania konfliktów oraz reagowania wobec przejawów agresji i przemocy. Jego zasady obowiązują wszystkich uczestników społeczności szkolnej: nauczycieli, uczniów, pracowników niepedagogicznych oraz wszystkie osoby znajdujące się na terenie szkoły.

4. Niczego nie ukrywamy. Szkoła prowadzi regularną diagnozę problemu przemocy w szkole, a efekty działania systemu przeciwdziałania przemocy podlegają monitoringowi oraz ewaluacji.

5. Zawsze reagujemy. Szkoła reaguje na każdy przejaw agresji i przemocy oraz zapewnia długofalową, odpowiednią pomoc zarówno ofiarom, jak i sprawcom przemocy.

6. Nauczyciel nie jest sam. Szkoła podejmuje działania, by nauczyciele mieli odpowiednią wiedzę i umiejętności z zakresu rozwiązywania konfliktów i radzenia sobie z przejawami agresji i przemocy.

7. Uczniowie wiedzą, jak działać. Szkoła organizuje uczniom regularne zajęcia profilaktyczne z zakresu umiejętności psychologicznych i społecznych oraz radzenia sobie z agresją i przemocą.

8. Rodzice są z nami. Aby przeciwdziałać przemocy, szkoła współpracuje z rodzicami, włączając ich do tworzenia systemu przeciwdziałania przemocy i obejmując działaniami edukacyjnymi.

9. Mamy sojuszników. Szkoła współpracuje ze środowiskiem pozaszkolnym przy podejmowaniu działań profilaktycznych i interwencyjnych dotyczących agresji i przemocy, gdy potrzeby przekraczają możliwości lub kompetencje szkoły.

10. Nagradzamy dobre przykłady. Szkoła promuje wzorce zachowań oparte na poszanowaniu godności każdego człowieka.

„Szkoła bez przemocy”

program społeczny
– przewodnik po dobrych praktykach

www.szkolabezprzemocy.pl

Organizatorzy Programu:

media
regionalne

tp
fundacja grupy TP

w trosce o nowe pokolenia

GRUPA WYDAWNICZA
polskapresse

ISBN.....